KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 13 — ČÍSLO 10

OBSAH

MASÁR, I.: Ako sa robil drevený voz (Zo starej kolárskej terminológie) 321
FINĎO, B.: Obstipácia, zápcha, zapečenosť 329
RÍSOVÁ, E.: O jazyku Repkových Fafrnkovčanov . . . 333
Základné názvy z astronómie 340

Diskusie

ŠIMON, F.: Príspevok k slovenskej lekárskej terminológii 346

Rozličnosti

Nové názvy pri občianskych obradoch. E. Smiešková 349
O slovách typu *decénium*. Š. Horváth 350
Pohrebné diely? K. Zelinková 352
Mäkké spoluhlásky pri rodných menách. K. Palkovič 352
Odbornosť a profesia. V. Betáková 354

Správy a posudky

Úvod do náuky o terminológii. J. Horecký 357
Dôležitá príručka pre študentov medicíny a lekárov. B. Finďo 358
Čo sme čítali v inzertnej rubrike Pravdy. I. Masár . 363

Spytovali ste sa

Štartér i spúšťač, predchádzať i predbiehať. I. Masár . 367
Čo je kondíciogram? E. Rísová 368
Cestou? V. Betáková . . 369

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 13 — 1979 — ČÍSLO 9

Ako sa robil drevený voz

(Zo starej kolárskej terminológie)

IVAN MASÁR

1. Do rámca starostlivosti o terminológiu spadajú rozličné aktuálne a akútne úlohy. Aktuálnou úlohou je ustaľovanie termínov, ktoré súvisia s rozvojom vedy, techniky a priemyslu (napr. ustaľovanie termínov v oblasti kozmonautiky, počítačovej techniky), akútnou úlohou je zasa zbieranie terminológie ľudových profesií, pretože používatelia tejto terminológie „sú príslušníkmi tzv. ‚zriedkavých' profesií, ktoré sú najmä od vzniku a rozvoja priemyselnej výroby za kapitalizmu na ústupe a za socializmu už viac-menej na zániku" (Ondrus, 1966, s. 8). Medzi zanikajúce remeslá patrí dnes už aj kolárstvo. Veď niekdajšie drevené vozy používané v poľnohospodárstve nahradili traktory a továrensky vyrobené vlečky. Aj kolársku terminológiu treba teda zozbierať urýchlene, inak sa nám pred očami nenávratne stratí. Tento článok má byť splnením jednej z mnohých akútnych úloh v oblasti terminológie. Materiál preň sa získal v obci Nedanovce metódou rozhovoru s informátorom, teda spôsobom, ktorý sa pokladá za efektívnejší než dotazníková metóda (pozri o tom Ondrus, c. d., s. 11—17). Na uplatnenie metódy rozhovoru a voľného rozprávania boli v tomto prípade osobitne priaznivé podmienky.[1] V článku sa opisuje zhotovovanie jed-

[1] Treba ich vidieť jednak v tom, že informátorom bol autorov otec Štefan Masár (nar. 1898), jednak v tom, že veci, o ktorých je v článku reč, sú pisateľovi dôverne známe z detstva.

notlivých drevených častí voza[2], zaznačujú sa ich názvy, ako aj názvy pracovných nástrojov a činností.[3]

2. Kolárske práce sa zväčša robili v miestnosti (volala sa *vrštaď*)[4], ale čiastočne aj na dvore, kde bol uskladnený materiál; na dvore sa *pílila, štiepala* a niekedy aj *kresala gulatina.* Hrubšia guľatina bola uložená na zemi vo vodorovnej polohe, tenšia guľatina *(drúki)* a *štvrťe* sa ukladali v zvislej polohe — opierali sa o drúk zahĺbený do zeme, ktorý mal na hornom konci dve krížom preložené brvná (tzv. *šibeňica*). Odpadový materiál vzniknutý pri štiepaní a kresaní sa volal *trieska, trieski,* pri pílení *pilini,* pri hobľovaní *hobluvance,* pri vŕtaní *vŕtance.*

3. Voz sa skladal z týchto základných častí: kolesá, spodná časť voza, horná časť voza.

3.1. *Koleso.* Základné časti kolesa sa pomenúvali týmito názvami: *hlava, špica, bahor.*[5] Prvá sa začala robiť hlava. Najčastejšie sa zhotovovala z brestu, niekedy aj z jaseňa; na hlavy kočových kolies sa podľa možnosti používalo orechové drevo. Najsamprv sa z primerane hrubej guľatiny odpílil asi 40 cm klátik *(špalok),* na ktorom sa kružidlom označila hrúbka hlavy (nástroj na označenie sa volal *cirkel,* činnosť *ocirkluvaňie*); po tomto úkone sa klátik podľa kruhu okresal a navyše sa vykresal *zadok* a *predok hlavi.* Nahrubo opracovaná (okresaná) hlava sa ďalej opracúvala na točovke (točovka sa volala *traksponk,* činnosť *traksluvaňie, traksluvať, otraksluvať).* Na hrubšie opracúvanie hlavy na točovke slúžilo žliabkovité dláto s oválnou reznou plochou *(polgulatí trakslajzeň),* na jemnejšie opracovanie zasa dláto so zošikmenou reznou hranou *(šrégoví trakslajzeň).* Požadovaná hrúbka jednotlivých častí hlavy sa merala kružidlom s polkruhovými ramenami *(rumcirkel).* Predok hlavy, t. j. časť odvrátená od voza, sa vytáčal *(traksluvaų)* podľa modelu *(lér* alebo *šablóna);* pomocou neho sa

---

[2] Podrobný súpis názvov drevených i železných častí voza podáva K. Palkovič; situáciu v novohradských nárečiach zaznačuje J. Matejčík, ktorý zachytáva aj viaceré názvy činností, nástrojov ap. (pozri zoznam literatúry).

[3] Zachytáva sa tu síce osobný úzus informátora, ale podľa jeho výpovede „tak hovorili kolári na celom okolí". Informátor sa narodil v Nedanovciach, kde väčšinu života aj pracoval, ale ako učeň pracoval v neďalekých Žabokrekoch, po vyučení vo Veľkých Bieliciach, Oslanoch, Brodzanoch, Horných Lefantovciach a stýkal sa s kolármi z blízkych dedín (Bošany, Chynorany, Ješkova Ves). Obec Nedanovce sa nachádza na hornom Ponitrí a bola vybraná ako oporný bod v sieti lokalít, v ktorých sa robil nárečový výskum pre potreby Slovanského jazykového atlasu.

[4] Kurzívou sú vytlačené jednotlivé termíny, kurzívový text v úvodzovkách je doslovná výpoveď informátora.

[5] Informátor používal podobu *bahro, bahrá,* ale 2. pád. mn. č. *bahroų.*

na predku hlavy vytočila stupienkovitá ozdôbka *(grant)*, ktorá tejto časti hlavy nielen dodávala vzhľad vysoko kultúrne opracovaného predmetu, lež mala aj svoju technickú funkciu — podľa nej sa zameriaval odklon špíc od kolmice na zem. Opracovanie hlavy na točovke pokračovalo šmirglovaním *(„hlavu bolo načim ogláspapíruvať")*, aby jej celý povrch bol čo najhladší, ale najmä aby sa vyhladili drsné časti (tzv. *bzince*, jedn. č. *bzinc*) na stupienkoch *grantu*. Naostatok sa na predku a zadku hlavy špičkou zošikmeného dláta za mierneho otáčania točovky vyhlbovali vo vzdialenosti asi 5 mm jemné ryhy, ktoré slúžili na to, aby sa obidva konce hlavy zrezali rovno a presne. Ako pomôcka na presné dlabanie urobili sa dve ryhy aj v strede hlavy. Potom sa hlava z točovky vybrala a v strede tej časti, do ktorej sa osádzali špice, rozdelila sa na 12 alebo 10 rovnakých dielov podľa toho, či šlo o hlavu zadného alebo predného kolesa. Na rozdelenie sa používalo zapichovacie kružidlo *(špiccirkel)*. Keď bola hlava takto rozdelená, pomocou jednoduchého nástroja na meranie uhlov *(vinkel)* urobili sa ceruzou čiarky na tých miestach, kde sa mali vydlabávať diery *(dlabi)* pre špice. Takto pripravená hlava sa dala na kozu (tak u Ondrusa, c. d., s. 109; náš informátor používal názov *roštok)* a začala sa vŕtať (nástroj na vŕtanie sa volal *centrbórer)*; prevŕtaný priestor sa ešte predlabal hranatým žliabkovým dlátom *(firajzeň)*, pretože dlaby v hlave museli byť hranaté. Napokon sa na pozdĺžnom okraji dier vydlabali útvary podobné schodíku *(pasmá)*, do ktorých zapadali *plecia špíc*. Potom sa na hlavu narazili železné obruče *(pási)*, aby sa pri osádzaní špíc hlava nepukla alebo nebodaj aj celkom neroztrhla.

3.2. *Špice*. Táto súčiastka kolesa sa zhotovovala najčastejšie z agátu, zriedkavejšie z jaseňa. Z guľatiny sa odpílil klátik dlhý 50 alebo 40 cm podľa toho, či šlo o špice na zadné alebo predné koleso, a sekerou, na ktorej obuch sa udieralo drevenou *kijaňou* (syn. *bugaňa)*, sa klátik rozštiepal na primerané kusy. Na štiepaní sa zúčastňovali dve osoby: jedna pridŕžala porisko sekery, druhá kyjaňou udierala na obuch. Horná kruhovitá plocha guľatiny sa pred vlastným štiepaním rozdelila *(oriskuvala)* ľahkými údermi na sekeru. Sekera sa potom pri štiepaní vkladala do ryhy. Naštiepané polená sa *okresali* a *uložili do klietki*, aby sa vysušili (z čerstvo zoťatého stromu sa museli sušiť aspoň rok). Vysušené polená sa potom *„prekresali do mohla"*, tj j. skresali podľa modelu — drievka s dvoma schodíkmi, podľa ktorých sa upravovala šírka a hrúbka špice. Po prekresaní sa označili čapy *(čepi)* do hlavy, vypílili sa, potom sa prirezávalo zošikmenie čapu *(„zrezávala sa šréga")* a prehobľoval sa *predok špice (kšilt)*. Takto opracovaná špica sa ešte ostrúhala oberučným nožom *(poriz)* a napokon sa jej povrch vyhladil zabrúsenými pozdĺžnymi hranami

menšieho plechového nástroja *(ciglína)*, prípadne sa aj zjemňoval šmirglom *(gláspapír)*. Posledne spomínané práce sa buď robili na osobitnej sprave (volala sa *struháca stolica)* a kolár mohol pri práci sedieť, buď na hoblici *(ponk* — špica sa v hoblici zovrela medzi odpružené železné kliny, tzv. *ponkháki)*; na hoblici sa opracúvali dlhé špice na kolesá sejačiek alebo hrabačiek. Takto pripravené špice sa potom osádzali do hlavy (úkon sa volal *nabíjaňie špíc*, syn. *nabíjaňie hlavi)*. Špice sa neosádzali kolmo, lež pod istou odchýlkou od kolmice na zem, *„abi koleso bolo kročité"*. *Kročitosťou* sa zaisťovala stabilita voza v nerovnom teréne a zároveň to, že sa pri vození väčších nákladov špice predčasne nevykývali a koleso nezdeformovalo. *(„Koleso moselo biť kročité, abi sa tak lachko ňevivalilo."*[6]*)* Po osadení špíc sa koleso položilo na trojnožku, ktorá mala v hlave vysúvateľný klin (trojnožka sa volala *strihuvák*, klin *štekel*), a to tak, že sa hlava prevŕtanou dierou zasunula na klin, aby koleso bolo vo vodorovnej polohe; v takej polohe sa na špiciach označovala výška kolesa (používala sa na to *kresačka* alebo *rajsnódla*, činnosť sa volala *strihuvaňie*); na vyznačených miestach sa špice pílou zrezali na čap do bahra a koleso sa opäť vrátilo na kozu, kde sa dookola nadrezané konce špíc dlátom odštiepali po zárez a napokon oberučným nožom ostrúhali *(„čepuvali"* — tento výraz používal informátor ako spoločný názov pre viacero postupov spojených so zhotovovaním čapu). Naostatok sa vrch čapu špíc prerezal pílkou.

3.3. *Bahor.* Je to oblúkovitá časť kolesa zhotovená z bukového dreva. Na zadnom kolese bývalo šesť, na prednom päť bahrov.[7] Bahor bolo treba najsamprv do rovna okresať *(olicuvať;* bahry sa okresávali na kolmo postavenom kláte — volal sa *penka)* a vyznačiť na ňom vonkajší a vnútorný oblúk. Táto práca sa už robila na hoblici a používala sa pri nej špeciálna latka *(cirklová latka)*, ktorá mala na jednom konci ceruzu *(blajštift)* a na druhom viacero dierok, ktorými sa nastokávala na klinček zahlobený do konca drievka *(štekel)* prichyteného v hoblici. Klinček bol stred kruhu. Jednotlivými dierkami sa regulovala veľkosť oblúka a hrúbka lícnej plochy bahra. Pri práci sa dve zvolené dierky naslinili a posypali pilinami, aby sa kolár nepomýlil a označoval ten istý oblúk na každom bahre. Po označení sa

[6] „Kročitosť" kolesa bola v technickej súhre s osou. Os nebola totiž rovná, lež mierne poloblúkovitá. Do príslušného tvaru ju ohol kováč — ohýbanie sa volalo *runduvaňie osi.*

[7] Hrubo opracované bahry si kolári obstarávali od ľudí žijúcich v podhorských dedinách, ktorí sa zaoberali prípravou základného materiálu na zhotovenie voza. Okrem bahrov štiepali hrubšie bukové kmene na tzv. štvrte, z tenších dlhých kmeňov chystali drúky.

vnútorný oblúk vypílil pílou, vonkajší skresal kresačkou. Rozrobené koleso sa opäť dalo na trojnožku *(strihuvák)*, kde sa odmerala dĺžka oblúka bahrov — iná bola na zadnom, iná na prednom kolese — a ich konce sa podľa odmeranej dĺžky oblúka odrezali. Takto pripravené bahry sa rozdelili na štyri diely a pokládli na špice. Podľa dielov sa ceruzou označili miesta, kde sa mali vyvŕtať diery pre špice (na každom bahre dve); potom sa tieto diery vyvŕtali a na tej ploche bahra, ktorá sa stýkala so susedným bahrom, sa ešte vyvŕtala menšia diera pre dvojsmerne kónický kolík (volal sa *možeň* — bližšie pozri Majtán, 1971, s. 90); kolíky sa kladivom *zarážali* do diery tak, že sa bahor zasekol medzi kolená a oprel o klát.

Ďalší pracovný postup bolo osádzanie bahrov na špice *(„bahrá sa naťahuvali na špice")*, zarážanie plochých klinov do narezaných čapov špíc (kliny sa volali *cviki*, pracovný postup *cvikuvaňie)*. Prečnievajúce čapy špíc a klinov sa odstránili *(zňížili)* dlátom tak, že na ich mieste ostal na bahre *žliabok*.[8] Bahry sa ešte obkresali na šírku ráfa a *„zbité koleso"* sa na hornom okraji bahrov z prednej strany, t. j. odvrátenej od voza, označilo *(ocirkluvalo)* presnou kružnicou. Robilo sa to ceruzou upevnenou na špagáte, ktorý sa preložil cez *grant* hlavy, pričom voľný koniec špagáta sa prichytil spolu s ceruzou. Oberučným nožom sa potom vrch bahrov *zrezal* podľa označenej kružnice. Po skončení tejto práce sa koleso *„vihoďilo z roštoka"*, položilo na hoblicu, zovrelo do hákov, podložilo trojnožkou *(trajfús)* na vysokých nohách osadených v opracovanom bahre a ohobľovali sa lícne plochy bahrov. Dokončovacie práce na kolese sa robili na kláte: hlava kolesa sa nastokla na drevenú os opretú o zem, pričom koleso sa jedným bahrom opieralo o klát. V takejto polohe sa oberučným nožom *zaokrúhľovali* spodné hrany bahrov a *vyhládzala* plocha medzi špicami, ktorá bola po vypílení oblúka dosť drsná. Pracovný úkon sa volal *„pucuvaňie kolesa, koleso sa pucuvalo, spucuvalo, opucuvalo"*. A celkom posledným pracovným úkonom na kolese, ktorý sa však robil až po natiahnutí obruče, bolo osadenie valcovitej kovovej vložky do hlavy kolesa; vložka sa volala *puška*, dva výstupky na nej *puškové zámki*, úkon *zapraveňie puški* alebo *puškuvaňie*, pracovný nástroj *puškovi* alebo *puškuváci ňeboziec*. Správnosť zapravenia vložky sa kontrolovala otáčaním kolesa na provizórnej drevenej osi podľa laty priloženej k hrane obruče *(centruvaňie kolesa)*. Keď sa koleso pri otáčaní od laty odchyľovalo alebo ju silno odieralo — miesta veľkej vzdialenosti alebo silného oderu sa kriedou označili na bahroch —, vložka sa vybrala a podľa označených miest sa podložila. Na podkladanie sa

[8] Bol zábezpekou proti poškodeniu bahra pri naťahovaní kovovej obruče *(ráf)*; doň sa hlobili klince *(ráfovce)* pridržajúce obruč na bahroch.

používali *vŕtance* a až po podložení sa vložka zarazila napevno. Vložka musela byť zapustená veľmi presne, *„abi koleso nechoďilo sem a tam, abi držalo kolaj"*, t. j. aby nebalansovalo. Preto sa koleso muselo centrovať aj viac ráz.

3.4. *Spodná časť voza.* Do spodnej časti voza patrili, prirodzene, kolesá, ale rozumeli sa ňou aj ďalšie funkčné súčiastky. V názvosloví spodku voza sa vyskytujú u informátora tieto základné termíny: *zaňňí kštel* alebo *zadok (voza)*, *preňňí kštel* alebo *predok (voza)*. Termíny *zadok voza, predok voza* sú rozšírené aj v iných oblastiach (porov. Palkovič, 1957, s. 281, Matejčík, 1975, s. 133).

a) *Zadok voza.* Práca na tejto časti voza sa začala zhotovovaním súčiastky, ktorá sa volá *sňice*. Robili sa z agátu, jaseňa, prípadne aj buka, ak bola súca štvrť. Snice mohli byť *samorastené* (informátor používal podobu *samoraslé)*, alebo *rozťahované (rozťahuvané)*. Guľatina, z ktorej sa robili rozťahované snice, sa najskôr okresala a ohobľovala, potom sa do dvoch tretín napoly pílou prerezala; na konci rezu sa prevŕtala diera a do nej sa zapustil železný klin, ktorý sa na výstupe zaskrutkoval *(„zašrófuvaľ")*. Klin slúžil na to, aby sa snice pri rozťahovaní neroztrhli v tej časti, ktorou prechádzala rázvora *(rázbora)*. Až po osadení klina sa začali snice rozťahovať, a to tak, že sa do rezu vložila najskôr menšia priečna latka *(šprajc)*, potom sa boky zahrievali približovaním rozžeraveného dreveného uhlia naloženého na lopatke a máčali vodou. Drevo sa takto sparilo a ľahšie sa poddávalo, takže sa do otvoru mohli postupne zasúvať väčšie latky. Sparením sa aj zmenšovalo riziko poškodenia alebo znehodnotenia materiálu i práce. Roztiahnutá časť sníc mala tvar písmena V; na jeho spodok sa napred *prirezal* a potom *zadlabal* trámik *(akštuk)*, ktorý mal dve funkcie: zabraňoval, aby sa roztiahnuté snice vrátili do pôvodnej polohy a doň sa osadila *(zadlabala)* kovová os kolies. Na vrchnú časť sníc sa upevnil ďalší trámik *(poduška)* so železnými klanicami[9] a napokon sa v celistvej, neroztiahnutej časti sníc vydlabal a vyhobľoval žliabok pre rázvoru *(hoblíkom na sňice* — mal okrúhly spodok i okrúhlu reznú časť) a uprostred obidvoch trámikov sa pre ňu urobil polkruhový výrez.

b) *Predok voza.* Práca sa začala hrubým opracovaním agátového alebo bukového dreva na základnú nosnú časť (volala sa *pero, perá)*. Na perách sa skladacím metrom *(colštok)* odmerala najskôr predná časť, do ktorej sa zasúvalo oje (volala sa *kšár*), od nej sa namerala vzdialenosť, v ktorej sa upevňovali podobné trámiky ako na zadnej časti voza (mali aj rovnaký názov — *akštuk* a *poduška)*. Po meraní

[9] Pri okúvaní voza sa obidva trámiky ešte fixovali štyrmi železnými spojnicami (volali sa *cukpánti*, pozri aj Palkovič, 1957, s. 283).

sa všetky časti detailne opracovali *(opucuvali, spucuvali)* a vonkajšia strana pier sa oberučným nožom vystrúhala do polguľata (to bola *platňa,* syn. *kšilt).* Potom sa už všetky časti spojili *(zložili)* aj s *ojom,* ktoré sa spolu s perami upevnilo dvoma drevenými klinmi, pravda, ak si zákazník neobjednal vysúvateľné oje. Na koncoch pier sa upevnila pevnejšia lata *(podima)* zabraňujúca dvíhaniu oja. Napokon sa zhotovil ďalší trámik — *oplen s klanicami.* V prostriedku všetkých trámikov sa prevŕtala diera pre železný klin *(svoreň)* zabezpečený dolu *závlačkou.* Celá táto sústava umožňovala obracanie voza. Klanice oplena boli poistkou proti zošmyknutiu hornej prednej časti voza, oplen vlastne umožňoval otáčanie predku voza.

3.5. *Horná časť voza.* Začala sa zhotovovať okresaním štyroch drúkov najčastejšie z bukového dreva. Kresaním sa na drúkoch upravili dve na seba kolmé rovné plochy, ostatná časť drúka bola oblá. Na tzv. horských vozoch boli oblé drúky. Oblé drúky z jedľového dreva mali aj vozy na zväzanie obilia *(rebrináki),* z jedľového dreva bol aj drúk na upevnenie takéhoto nákladu *(pavúz).* Potom sa drúky ohobľovali a na vodorovnej ploche *spodného drúka* sa označilo 7 miest, kde sa vydlabali diery *(dlabi)* pre drevené priečky *(švingle,* sg. *švingla);* tri dlaby sa vydlabali cez celý drúk, ostatné iba dopoly. Na priečkach sa najsamprv urobili pílou zárezy na čap *(„švingle sa začepuvali")* a potom sa osadili *(nabili)* do spodného drúka. Na ne sa osadil *(naťiahou) vrchný drúk,* ale ten sa ešte predtým na zadnom konci zastrúhal tak, aby sa vmestil do kovového oka spojnej drevenej latky (volala sa *rospinok*) a naostatok sa na ňom *zrezala hrana.* Predná časť vrchného drúka sa zostrúhala na podobnú mieru, ibaže tu sa ešte pridávala ozdôbka, tzv. *makovica:* koniec drúka — asi 10 cm — sa zrezal do 8 hrán, ktoré sa uprostred stupienkovito znížili. Konce hrán sa vysekali okrúhlym dlátom *(hulajzeň).* Ďalej sa prostredné a krajné priečky upevnili v drúku kolíkom z jaseňa alebo agátu. Napokon sa ohobľovali dosky (z jednej strany), dotykové hrany dosák sa vyrovnali veľkým dlhým hoblíkom (činnosť sa volala *štosuvanie,* nástroj *rajponk,* syn. štoshóbel = veľký dlhý hoblík) a hrany, ktorými sa dosky dotýkali drúkov, sa prispôsobili *(pripasuvali)* drúkom. Na dotykových hranách dosák sa ešte vyhĺbili *(vištábluvali)* špeciálnym hoblíkom *(štábhóbel)* drážky; podobné drážky sa robili aj na priečkach. Ohobľované a *„spasuvané"* dosky sa klincami pribili na priečku. Konce dosák sa zrezali do tvaru S *(„koňiec sa vipíleu do esa"),* oberučným nožom sa obvod vyhladil, na vnútornej strane S sa zrezala hrana a na vonkajšej sa vyrezala ďalšia ozdôbka — také žliabky ako na makovici. Naostatok sa na dosky pribili štyri latky *(šúberlajsňe)* — dve vpredu a dve vzadu. Do nich sa zasúvala doštená vložka *(šúber).* Tým sa skončila robota na veľmi dôležitej hornej časti voza,

ktorá sa volala *griefa* (mn. č. *griefi*). Značná časť tejto práce sa robila tak, že *zbité griefi* ležali na podperách *(penka* a *šrógňa);* ak sa použili krivé drúky, stiahli sa do zverákov *(knechti),* a tým sa vyrovnali natoľko, že sa dosky mohli pribiť tesne k drúkom.

Spomenutá vložka sa robila z mäkkého dreva, najlepšie z jedľového, a podľa želania zákazníka mohla byť dvojitá alebo jednoduchá *(„gdo sťeu dupluvaní šúber a gdo simpla").*

Z hrubších jedľových dosák sa robilo *dno voza.* Dno voza boli tri voľné dosky (aby sa uľahčilo skladanie sypkého materiálu); na ich spodnej zadnej strane boli pribité latky *(lajsňe);* latky sa opierali o podušku a zabezpečovali dno proti posúvaniu.

Naostatok sa zhotovovali drobnejšie časti voza. Patrí k nim lata udržujúca rovnakú vzdialenosť „grief" v hornej časti (to je spomínaný *rospinok)* a ďalej oporné žŕdky podopierajúce „griefi". Boli štyri a volali sa *leuče* (jedn. č. *leuča, preňňia, zaňňia leuča).* Predné žŕdky boli dlhšie.

Dreveným príslušenstvom voza bola aj sprava, na ktorú sa upevňovala ťažná časť konského postroja *(pobočki)* — volala sa *váhi.* Skladali sa z hrubšieho primerane opracovaného dielca *(važisko)* a z dvoch menších dielcov *(brco,* mn. č. *brcia);* na každom konci menšieho dielca bol výstupok *(brada)* zabraňujúci vyšmyknutiu pobočka.

4. Zhrnutý názvoslovný materiál vyvoláva otázku, aké je vlastne kolárske názvoslovie. Viaceré názvy nástrojov *(centrbórer, colštok, hulajzeň, štábhóbel.* a i.), názvy pomôcok a jednoduchých strojov *(trajfús, roštok, ponk, trakslponk* atď.), názvy súčastí voza (napr. *akštuk, švingla, griefa, lajsňa)* ukazujú, že v kolárskom slovníku slová cudzieho pôvodu nie sú zriedkavosťou, ako je to v iných remeselníckych názvosloviach niektorých slovanských jazykov. Tieto názvoslovia sa práve so zreteľom na slabé zastúpenie cudzích slov, resp. ich absenciu môžu pokladať za jednu z opôr domáceho živlu proti cudziemu vplyvu a významnú súčasť domácej slovnej zásoby vôbec. Taký stav je napr. v názvosloví starých českých mlynov (Těšitelová, 1963, s. 185, 192—3). Pravdaže, ani na základe hojného výskytu cudzích, zväčša nemeckých prvkov nemožno o zhrnutom názvosloví urobiť zovšeobecňujúci záver, že ide o názvoslovie, ktoré má celkom cudzí pôvod. Ide tu skôr o symbiózu cudzích a domácich prvkov, pričom v mnohých prípadoch sa dá ľahko dokázať expanzia a prevaha domácich prostriedkov. Vezmime si na doloženie tohto tvrdenia názov jednoduchého stroja na vytáčanie hláv a názvy jeho súčiastok. Názov *trakslponk* je cudzieho pôvodu, ale už názvy jeho súčiastok — *stĺp, stĺpiky, priema, remenica, osová dlapka* — sú napospol domáce. Spomedzi nich sa vymyká len názov *kirner* (klin na stĺpiku točovky, do ktorého sa z jednej strany zapichla opracúvaná hlava; z druhej strany ju však pridržala súčiast-

ka, ktorá sa volá *osová dlapka).* Analogická situácia je pri názve *roštok* (koza) — súčiastky tejto pomôcky majú domáce názvy *priema, stĺpiky, klapka* (políruhovitá železná úchytka proti pohybu a zošmyknutiu hlavy zo stĺpikov pri dlabaní). Zaujímavá situácia je pri názve *strúhacia stolica.* Súčiastky tejto pomôcky pomenúval informátor názvami *noha, päta, koník, koníkova hlava, lavica a štekel, teda* použil iba jeden cudzojazyčný názov. Podobná symbióza ako pri názvoch kolárskych pomôcok a názvoch ich súčastí jestvuje aj pri názvoch niektorých častí voza. Trámik, do ktorého sa zapustila os, sa pomenúva názvom cudzieho pôvodu *akštuk* (porov. nem. *Achsstück),* ale už súčiastka nad ním má domáci názov *poduška* (porov. aj dvojice *švingla — drúk, šúber — rospinok, griefa — rebrina, puška — puškoví zámok* atď.). Terminologický materiál zhrnutý v tomto článku potvrdzuje teda platnosť zistenia, že ak sa aj v daktorej terminológii nachádza väčší počet termínov cudzieho pôvodu, neslobodno to pokladať za jej „osudové spojenie s výpožičkami z konkrétnych jazykov" (Danilenko, 1977, s. 168). Kolárske názvoslovie zreteľne dosvedča prienik domáceho výraziva medzi cudzojazyčné prvky, ktoré sa v ňom asimilovali a absorbovali.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

MAJTÁN, M.: Poznáte slovo možeň? Kultúra slova, *4,* 1971, s. 90—91.
MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Martin, Osveta 1975. 312 + 36 s.
ONDRUS, P.: Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí. Bratislava, SPN 1965. 277 s. (skriptum).
PALKOVIČ, K.: Názvoslovie častí voza I. Slovenské odborné názvoslovie, *5,* 1957, s. 279—285; Názvoslovie častí voza II. Tamže, s. 310—317.
TĚŠITELOVÁ, M.: Slovník starých českých mlýnů. Naše řeč, *46,* 1963, s. 185—193.
DANILENKO, V. P.: Russkaja terminologija. 1. vyd. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1977. 243 s.

Obstipácia, zápcha, zapečenosť

BOHUSLAV FINĎO

V štvorzväzkových slovenských Vnútorných chorobách (Ondrejička, 1963) sa *obstipácia* definuje takto: „Zapečenosťou sa rozumie stažené vyprázdňovanie veľmi suchej a tvrdej stolice. Konzistencia stolice je dôležitejšia ako častosť vyprázdňovania alebo množstvo vyprázdnenej stolice".

Pre klinické lekárske potreby sa *obstipácia* člení na *funkčnú* a *mechanickú*, pričom *funkčná* sa ďalej člení na *proktostatickú (dyschézia, torpor recti)*, *spastickú* a *atonickú*.

Mechanickú obstipáciu zapríčiňuje prekážka črevnej priechodnosti mechanického rázu (nádor, jazva, tlak na črevo zvonku a i.).

Funkčná obstipácia môže vzniknúť trojakým mechanizmom: a) stratou konečníkového vyprázdňovacieho reflexu *(proktostatická obstipácia, dyschézia, torpor recti)*; b) črevným kŕčom, ktorý spomaľuje posúvanie črevného obsahu smerom ku konečníku *(spastická obstipácia)*; c) ochabnutím črevnej svaloviny *(atonická obstipácia)*.

V lekárskom názvosloví sa používa latinské označenie poruchy *obstipatio* (slovakizovaná podoba *obstipácia*) a *constipatio*. Latinský pôvod má anglický a francúzsky názov *constipation*, ktorý sa v oboch jazykoch odlišuje iba výslovnosťou. Nemčina používa pomenovanie *Stuhlverstopfung* a *Obstipation*. Tieto názvy vznikli napospol pred poznaním spôsobu vzniku poruchy (patogenézy). Ktoré zo spomenutých pomenovaní je z hľadiska mechanizmu poruchy najvýstižnejšie?

Názov *obstipatio (ob* = proti + *stipo, are* = pchať, napchávať, natláčať, Pražák 1955) — znamená pchanie, napchávanie v smere proti, teda aj keď nie doslovne, označuje zapchávanie. Významovo približne zhodné s názvom *obstipatio* je nemecké *Verstopfung* a naše *zapchávanie*, príp. *zápcha*.

Názov *constipatio (con* = cum = s + *stipo; constipo* = stlačiť, napchávať dovedna, natlačiť sa; Pražák 1955) znamená stláčanie alebo napchávanie dovedna. Kde sa voľačo stláča alebo napcháva dovedna, môžeme hovoriť o zahusťovaní. Pre stolicu pri obstipácii je charakteristické práve jej zahustenie, po ktorom sa stáva suchá a nadobúda tvrdú konzistenciu. Keďže pri funkčnej obstipácii nejde o zapchatie črevnej priechodnosti, ale o zmenu stolice a jej ťažké vyprázdňovanie, názov *cinstipatio, constipaton* je z hľadiska patogenézy poruchy výstižnejší. Tomuto názvu zodpovedá slovenské pomenovanie *zapečenosť (zápek)*. Svedčia o tom aj ľudové názvy *zápečka* a *zapekanec* pre polosušené ovocie (Kálal, 1923). Vlastnosť spoločná názvom *zapečenosť, zápečka* a *zapekanec* je polosuchosť, príp. suchosť.

Väčšia alebo menšia vhodnosť názvov *obstipatio, constipatio (constipation)* nás nezaujíma preto, že by sme mohli ovplyvniť ich medzinárodné používanie. Pre nás sú zaujímavé svojím významovým vzťahom k domácim názvom, ktoré máme k dispozícii na zvolenie vecne vhodnejšieho a jazykovo vyhovujúcejšieho termínu.

Doterajšie tendencie v slovenskom označovaní obstipácie (konstipácie) sa pokúsime zachytiť v krátkom historickom prehľade (bez nároku na úplnosť):

Zapchanie stolice (F. Jesenský, 1869), *zapeká ho, zapečenie* (V.

Šrobár, 1909), *zapečenie, zápek, zapchanie* (Kálal, 1923), obstipatio = *tvrdá stolica,* szék-rekedés = *zapečenie* (P. Halaša, 1926), *zápeka* (Dérer, 1951), *zapečenosť* (Zdravoveda, 1953), *zapečenosť* (Dérer, 1957), *zapečenosť* (Sečanský, 1954), *zapečenosť* (Ondrejička, 1964), *zápcha* = upchatie, zapchatie hrubého čreva; *zápeka* (SSJ 1965), *obstipácia [zapečenosť, zápcha]* (Vademecum medici, 1972), *zápcha* (Oravec — Laca, 1975), *zapečenosť* (Seward, 1976).

Ktorý z domácich názvov *zápcha* a *zapečenosť* lepšie vystihuje podstatu poruchy, o ktorej hovoríme, a má aj iné výhody potrebné pre odborné pomenovanie?

Názov *zápcha* vystihuje situáciu mechanického zapchatia pri zriedkavejšej mechanickej obstipácii. *Zápcha* je, pravda, jediným slov. ekvivalentom za lat. *obturatio* (Kutlík, 1959). *Zápcha* nevystihuje podstatu poruchy pri častej funkčnej obstipácii (konstipácii). Pre poruchu charakterizovanú zahustenou, suchou, ťažko sa vyprázdňujúcou stolicou je výstižné pomenovanie *zapečenosť (zápek).* Tento názov navyše nie je zaťažený iným významom. Pokiaľ ide o odvodeniny, situácia pri názvoch *zápcha* a *zapečenosť* je takáto:

zapečenosť — zapečený pacient,
zapekajúci prostriedok,
zápcha — zapchaný (?) pacient,
zapchávajúci (?) prostriedok.

Odvodeniny súvisiace s pomenovaním *zápcha* sotva možno použiť bez toho, aby nevyvolali veselosť — v nevhodnej súvislosti.

Prakticky sa dá ťažko rátať s náhradou slovakizovaného názvu *obstipácia* vecne vhodnejšou podobou *konstipácia.* Pri výbere domáceho pomenovania máme výhodu, že názov *zapečenosť* utvorený na základe ľudového zdroja je z hľadiska patogenézy pomenúvanej poruchy výstižný a je vhodný na tvorenie odvodených podôb.

Pri vyučovaní na zdravotníckych školách a na zdravotnícku osvetu načim mať domáce pomenovania aj pre jednotlivé formy zapečenosti. Odporúčame používať tieto názvy, resp. výber daktorého z nich:

1. *Proktostatická zapečenosť* (dyschézia, torpor recti) = konečníková zapečenosť, zapečenosť z otupenia konečníka, zapečenosť z lenivosti konečníka. Na opis poruchy možno použiť takéto formulácie: *zapečenosť zo straty konečníkového vyprázdňovacieho reflexu, zapečenosť z poruchy vyprázdňovania konečníka, zapečenosť zo státia obsahu v konečníku.*

Lenivosť konečníka je následok jeho otupenia, čím sa myslí strata normálneho vyprázdňovacieho reflexu, ktorá nastáva potláčaním pocitu potreby vyprázdnenia stolice tzv. civilizačnými vplyvmi. Táto forma zapečenosti je najčastejšia, je to tzv. *jednoduchá* alebo *návyková zapečenosť.* Keďže mechanizmus poruchy sa týka konečníka, stačilo by

pomenovanie *konečníková zapečenosť*. Presnejšie pomenovania, ktoré zachytávajú určité ohnivá z patogenetickej reťaze, sú: *zapečenosť z otupenia konečníka* a *zapečenosť z lenivosti konečníka.*

2. *Spastická zapečenosť* = kŕčová zapečenosť, zapečenosť z črevného kŕča.

3. *Atonická zapečenosť* = zapečenosť z ochabnutia čreva.

4. *Mechanická zapečenosť* = zapečenosť z prekážky v priechodnosti, zapečenosť z mechanickej prekážky *(zápcha,* no tento názov sa rezervuje pre *obturatio).*

Príležitostným následkom pretiahnutej zapečenosti, najmä u veľmi zoslabnutých chorých, s ktorými sa ťažko nadväzuje kontakt, býva porucha známa pod anglickým názvom *fecal impaction.* Na stagnujúce konzistentnejšie fekálie sa ukladajú ďalšie a utvára sa tvrdá hrča stuhnutej stolice, ktorá sa musí odstrániť osobitnou manipuláciou. Čo sa začalo ako konstipácia, stáva sa obstipáciou (Bockus, 1976). Túto formuláciu z príručky gastroenterológie môžeme poslovenčiť takto: *Čo sa začalo ako zapečenosť, stáva sa zápchou.* Pre angl. *fecal impaction* máme vyhovujúci domáci ekvivalent *zhrčenosť stolice.*

Nám. SNP č. 3, Zvolen

LITERATÚRA

BOCKUS, H. L.: Gastroenterology. Vol. 2 Philadelphia, Saunders 1976, s. 913.
DÉRER, L. et. al.: Správna výživa zdravých a chorých. Bratislava, Tatran 1951, s. 354.
DÉRER, L. et al.: Praktikum propedeutiky vnútorného lekárstva. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 400, 456.
HALAŠA, P.: Lekársky slovník. Turč. Sv. Martin 1926.
JESENSKÝ, F.: Prostonárodní lekár. Trenčín 1969, s. 107.
KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník. Banská Bystrica 1923.
KUTLÍK, I.: Zo slovenského patologickoanatomického názvoslovia (II). Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, 212—220.
ONDREJIČKA, M. et. al.: Vnútorné choroby, 2. Martin, Osveta 1963, s. 559.
ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu. Bratislava, SPN 1975, s. 573.
PRAŽÁK, J. M. — NOVOTNÝ, F. — SEDLÁČEK, J.: Latinsko-český slovník. Praha, SPN 1955.
SEČANSKÝ, I.: Diétne stravovanie. Bratislava, Tatran 1954, s. 193.
Slovník slovenského jazyka V. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 495.
SEWARD, C.: Diagnóza pri posteli chorého. Martin, Osveta 1976, s. 130.
ŠROBÁR, V.: Ľudová zdravoveda. Turč. Sv. Martin, KÚS 1909, s. 184.
Vademecum medici. Martin, Osveta 1972.
Zdravoveda. Martin, Osveta 1953, s. 406.

O jazyku Repkových Fafrnkovčanov

EVA RÍSOVÁ

V šiestom čísle tohto časopisu sme sa už dotkli jazyka v rozhlasových hrách pre deti a mládež a na dvoch hrách od rozličných autorov sme naznačili, akými jazykovými prostriedkami aj postupmi možno v rozhlasovej hre pre deti a mládež pôsobiť na vyvolanie želaného dojmu u poslucháčov. Teraz sme si za predmet skúmania zvolili viac hier od toho istého autora. Sú to hry obľúbeného a veľmi produktívneho spisovateľa Jozefa Repka.

Hoci J. Repko začínal svoju literárnu cestu básňami, ktoré publikoval v Mladej tvorbe a v Slovenských pohľadoch, v súčasnosti je známy predovšetkým svojou dramatickou tvorbou, najmä tvorbou pre mládež. Možno povedať, že patrí k protagonistom v oblasti tohto žánru. Jeho hry si získavajú medzi mladými aj nemladými poslucháčmi obľubu nielen pestrosťou, celým ohňostrojom nápadov, ale predovšetkým jazykom, ktorý má v rozhlasovej hre dominantnú úlohu. Osobitne treba oceniť autorovo úsilie nielen poučiť, ale i rozosmiať mladého poslucháča. Na súbore desiatich rozhlasových hier pre deti mladšieho školského veku si ukážeme, akými jazykovými prostriedkami sa autorovi darí dosiahnuť cieľ. Na začiatku ich uvedieme plnými názvami, ďalej budeme pri citovaní používať iba skratky. Ak sa niektoré javy vyskytujú vo viacerých hrách, nebudeme za citátmi uvádzať nijaké údaje. Ide o hry: *Nový vynález skazy* (NVS), *Na mandľovej planéte* (MP), *Vyhrali sme slona* (VSS), *Starosti s Ťuťulkom* (SŤ), *Ujo Elektrón má trampoty* (UEMT), *Cyro a Miro v nebezpečenstve* (CMN), *Slávny deň vo Fafrnkove* (SDF), *Škriepky vo Fafrnkove* (ŠkF), *Šlamastika vo Fafrnkove* (ŠlF) a *Dar k jubileu* (DJ). Hry mali premiéry v rokoch 1975—1978. Majú rovnaké dejisko, hlavné postavy aj väčšina vedľajších postáv je tá istá, ale hry dejovo na seba nenadväzujú, nie je to seriál. Pri počúvaní hier o Fafrnkove nám nevdojak zídu na myseľ isté analógie so Swiftovým Liliputom a jeho obyvateľmi Liliputánmi — vybájenou krajinou trpaslíkov z románu *Guliverove cesty.* No kým Swiftov román je predovšetkým satirou na spoločenské pomery v Anglicku v 18. stor., Repkove hry majú za cieľ pobaviť 9—11-ročné deti, ktoré sa zaujímajú o najnovšie výdobytky techniky. Niektoré šľahy na adresu výchovných metód a správania dospelých môžu slúžiť na zamyslenie skôr pre starších poslucháčov. Keďže však predmetom nášho skúmania je predovšetkým jazyková stránka spomenutých hier, budeme sa ho pridržať a začneme vlastnými menami, lebo majú v humoristickej dramatickej tvorbe dôležitú charakterizačnú úlohu.

Názov *Fafrnkovo* je utvorený z expresívneho pomenovania malého dieťaťa — *fafrnok*. Od názvu *Fafrnkovo* je odvodené obyvateľské meno *Fafrnkovčania*. Toto rozprávkové mesto má všetko, ako sa patrí na ozajstné mesto — *Širokodlhú* aj *Úzkokrátku ulicu, Najprísnejšiu školu, Akadémiu múdrych vied*, rozhlasovú stanicu *Fafrnkovská ozvena*, noviny *Fafrnkovská frčka* i kozmodróm *Nové raketovo*. Ústredná postava — spiritus movens — všetkých desiatich príbehov je *ujo Elektrón*, známy „vynálezca a výmyselník", so svojimi asistentmi dvojčatami Cyrom a Mirom Gombuľkovcami, ktorých povaha je determinovaná prítomnosťou tvrdého *y*, resp. mäkkého *i* v mene. *Cyro* s tvrdým *y* je povahy tvrdej, smelej a chladnokrvnej, kým *Miro* s mäkkým *i* v mene je citlivý a mäkkého srdca — mäkkotina, ako ho brat dakedy opovržlivo nazýva. Meno *Hltoslov Popletený* dáva tušiť osobitné schopnosti slávneho rozhlasového reportéra. Novinár *Perohryz* „vyhrýza zasa z pera najnovšie správy". Fafrnkovo má svoju sudkyňu *Grafparu*, rektorku *Magnificenciu*, hlúpeho žiaka *Tĺčika*, nafúkanú a žalobnú žiačku *Bublinku*, astronóma *Alfonza Vlasaticu* i zlodeja *Darmošľapa*. Okrem vymenovaných osôb sú tu ešte rodičia bratov Gombuľkovcov, pán učiteľ, páni radcovia, lebo mesto má aj svoju slávnu mestskú radu. Pri vodných a podvodných plavbách sa stretneme s admirálom *Zlostníkom Bajúznikom*, „najpažravejším morským vlkom, obávaným postrachom potočných pirátov a rybníkových kaprov" (SŤ), a so smelým kapitánom *Skoropirátom*, veliteľom ponorky *Žblnk*. Do deja zasahujú aj zvieratá pes *Atóm*, krokodíl *Ťuťulko* a slonica *Patália*, ktorá spôsobila naozaj veľa opravdivej patálie. O nevšedných udalostiach odohrávajúcich sa vo Fafrnkove podávajú správy aj zahraničné rozhlasové stanice *rádio Trantária* a *rádio Hukiki* a *Fukiki*. Z tohto originálneho a výstižného pomenovacieho aparátu možno iba mená *Grafpara* (prešmyknutá podoba slova *paragraf*) a *Magnificencia* (titul rektora vysokej školy) môžu byť mladým poslucháčom ľažšie zrozumiteľné.

Dnes už od malička prichádzajú deti do styku s rozličnými vymoženosťami techniky. Veci, ktoré donedávna boli ešte utópiou, stali sa skutočnosťou. Autor s tým ráta. Nepodceňuje svojich poslucháčov, naopak, prostredníctvom uja Elektróna ďalej rozvíja ich fantáziu. Dej rozoberaných hier buduje totiž zväčša na rozličných nových vynálezoch tohto múdreho uja, ktorý nielenže vynachádza zázračné vynálezy, ale dáva im aj priliehavé pomenovania. Takto vznikajú rozprávkové odborné termíny, ako *našepkávač* (NVS), *zaonačovač* (VSS), *zaháňač strachu* (CMN), *skracovač dlhej chvíle* (SŤ), *vyhovárač značky DVSG* [*DVSG* = Dobrá výhovorka stojí groš] (UEMT), *vybŕdač z nebezpečenstva* (CMN), *vytĺkač dobrých úmyslov* (SDF), *odstrašovač* (ŠkF), *odhlúpovač, obveseľovač* (ŠlF), *strúhač úsmevov, vylaďovač*

dobrej nálady (DJ). Tieto názvy sú utvorené príponou *-č* zväčša od slovies označujúcich abstraktnú činnosť — *našepkávať, zaonačovať, vyhovárať, vybŕdať, odstrašovať, odhlúpovať, obveseľovať.* Tam, kde by ich bolo možné chápať aj v súvislostiach s konkrétnou činnosťou, sú doplnené nezhodným prívlastkom naznačujúcim ich abstraktnú motiváciu v danej hre, napr. *vytĺkač dobrých úmyslov, strúhač úsmevov, skracovač dlhej chvíle, zaháňač strachu.* Tieto termíny pôsobia komicky najmä preto, lebo vyvolávajú asociáciu s názvami skutočných nástrojov, neraz i ťažkých mechanizmov, ktoré sa v súčasnej technickej terminológii tvoria rovnakým slovotvorným postupom, napr. *nakladač, vyplápač, vyorávač* atď. Pritom vynálezy uja Elektróna často nie sú väčšie ako „pazúrik kolibríka." (SŤ). Pri tvorbe mnohých iných pomenovaní používa autor bežné slovotvorné postupy, alebo využíva staršie slovotvorné prípony na utvorenie nových názvov. Názov *strašidlológia* (ŠlF) je utvorený analogicky ako názvy skutočných vedných odvetví *(mineralógia, geológia).* Tak ako sa od slovies tvoria činiteľské podstatné mená príponou *-teľ: učiteľ, cestovateľ, spisovateľ* a i., utvoril autor od slovesa *letovať* názov osoby, ktorá letuje — *letovateľ* (NVS). Starší slovotvorný postup použil pri slove *prepadlík* (žiak, ktorý prepadáva). Dnes sa už názvy osôb od prídavných mien takto netvoria, lebo adjektíva na *-lý* sú v súčasnosti zväčša zastarané. Pravda, spisovateľovi sa na dosiahnutie oživenia a umeleckého účinku aj takéto odchýlky od normy tolerujú. Združené pomenovanie so zhodným prívlastkom *vodovodný opravár* nahrádza autor dvojslovným názvom *kohútnik a podvodník.* Slovo *kohútnik* je utvorené vložením spoluhlásky *n* do slova *kohútik* (názov súčiastky na vodovode) a vzniká tak názov ako *vrátnik, strážnik* a pod. Názov *podvodník* je možno motivovaný predložkovým spojením *pod vodou* s využitím prípony *-ník,* no toto je pravdepodobne iba falošná motivácia, skôr tu ide o prvotný význam slova *podvodník (klamár, luhár).* V hrách sa vyskytuje aj veľa iných odborných termínov, resp. ponášok na ne, napr. corpus delicti — *corpus delicates* (UEMT), *hrochobrík mačkopsovitý* — zviera s hroším telom a krídlami kolibríka (VSS), *oslomrož pyšnopáví* — osol s mrožími fúzmi a pestrofarebným chvostom (VSS), *Chripcus slonicicus, Chobotus hókus pókus, halucinácia* čiže *ušná fatamorgána* (MP) a i.

Autor sa účinne pohráva so slovami, ktoré sú blízke zvukovo či významovo — *domorodci tu ostanú, preto sú zaostalí* (MP), *...to znamená, že sme sa vás zmocnili, pán reportér.* Reportér: *Vari som zmocnenec?* (SDF), *Hltoslov Popletený spletie posmešnú prekáračku* (MP), *tvárte sa skľúčene, lebo ste obkľúčení* (VSS), *známe i neznáme tvory alebo potvory* (ŠlF), *dávam slovo úradnej žalobabe či obžalobe* (UEMT). Tak ako sa hovorí poškuľovať jedným okom na nie-

čo, vo Fafrnkove *sa poušieva* jedným uchom napr. na tranzistorové rádio (UEMT), *kozmetika* sa zamieňa *s kozmonautikou* (NVS) atď.

Na dosiahnutie humoru využíva autor aj združené pomenovania, a to s nečakanou obmenou, napr. od názvu *technické vzdelanie* utvorí názov osoby *technický vzdelanec, z bezpečnej dopravy* utvorí *dopravnú bezpečnosť* (DJ), *neopísateľný chaos* aktualizuje na *nerozprávateľný chaos* (ŠlF), *bezdrôtový telegraf* nahrádza *bezniťovým* (MP.) Namiesto neurčitkového spojenia *starať sa o čistotu* volí komplikované vyjadrenie *starať sa o čistotnú úlohu* (CMN). Akostné adjektívum *podvodný* používa v takých spojeniach, že ho možno chápať dvojako — aj vo význame „ktorý sa robí pod vodou" — *podvodný rekord, podvodná plavba,* ale aj vo význame „klamný" (CMN). Často utvára oxymorické spojenia adjektív so substantívami, ktoré patria do celkom odlišných sémantických okruhov, napr. *púšťové plavidlo, nočný slnečník, vriaca zmrzlina, jednoduchšia zložitosť* (DJ). Spojenie *mimoriadne prázdniny* bližšie určuje adjektívom s celkom protichodným významom, čím vzniká absurdné spojenie *riadne mimoriadne prázdniny (DJ).* Do ustálených výrazov vkladá nové prívlastky, napr. *dobré slávnostné ráno* (SDF), *nepatrná kopa času* (SMN). S obľubou hyperbolizuje, napr. *najprísnejšia škola* (SDF), *najbifľovatejší šprtúň, najšprtavejší bifľoš* (CMN), *najfarebnejšia pohľadnica* (CMN), *zemetrasenie najtrasovitejšieho stupňa (VSS).* Ak sa dej odohráva mimo našej planéty, prispôsobí tejto skutočnosti aj svoje zvolania — *tá vesmírna blamáž, tá medzihviezdna hanba* (MP).

Frazeológia je tiež bohatým zdrojom jazykového humoru. Autor ju využíva hojne, ale zriedka v pôvodnom znení. Ustálené frazeologické spojenia dopĺňa novými slovami, obmieňa ich, aktualizuje, individuálne si ich pretvára, možno povedať, že sa doslova hrá s nimi. V každej hre si ujo Elektrón *zalamuje hlavu.* Spojenie *zalamovať si hlavu* vzniklo kontamináciou ustálených frazeologických spojení *lámať si hlavu* a *zalamovať rukami.* Vložením nového slova utvoril nové spojenia takto: *mne už od strachu po chrbte prechádza polárny mráz* (MP), *ani čo by som bol prázdnym vrecom udretý* (NVS), *prosím už len o jeden uhorský rok strpenia* (MP), *všetko sme premysleli do bodky, mäkčeňa a dĺžňa* (VSS), *zaveste slúchadlo, ale nevešajte hlavu* (ŠlF). Miestami obmieňa ustálené zvraty tak, že sa mu dokonca rýmujú, napr. *klame, až sa železo láme* (MP), namiesto *klame, len sa tak práši,* alebo *to je nápad ako severozápad* namiesto *... nápad za milión.* Zvolanie *zaplať pánboh* nahrádza podľa okolností raz zvolaním *zaplať prázdna peňaženka,* inokedy *zaplať plná peňaženka.* Niekedy mu šikovne aktualizované frazeologické spojenie slúži ako východisko ďalšej výpovede: *Nebudeme chytať slona, ale komára. A vo Fafrnkove žijú aj takí, čo z komára urobia slona* (VSS). Ko-

mický účinok má aj doslovné pochopenie frazeologickej jednotky. Takto vznikol zo spojenia *chváliť sa cudzím perím* dialóg:

Ujo Elekrón: Všetko viem, i to, že ste sa chválili cudzím perím.
Cyro: Akože perím? Ťuťulko nie je vták, ale krokodíl.

Kladne možno hodnotiť, že sa autor pohráva s takou frazeológiou, ktorú majú vo vedomí zafixovanú už aj deti v tomto veku.

Osobitne sa zmienime o prirovnaniach, lebo ony slúžia autorovi nielen na účinnejšie a názornejšie vyjadrenie vecí a javov, ale zároveň sú mu aj nástrojom humoru, napr. *vy naháňate strach ako 77 tupých šabieľ* (MP), *prístroj sotva väčší ako pazúrik kolibríka* (SŤ), *lamentovanie by nám pomohlo menej ako náplasť na chorej nohe proti nádche* (SŤ), *čo sa to tam belie ako nitka na koberci?* (SŤ), *rady ako elektrické dróty* (ŠlF). *Palcové titulky,* resp. *titulky ako palce* hyperbolizuje na *titulky ako palce najvyššieho basketbalistu* (NVS). Časté sú prirovnania, v ktorých za secundum comparationis (to, k čomu sa prirovnáva) slúžia veci alebo javy zo školského prostredia alebo priamo zo života detí, napr. *mozgové závity sa mi zauzlili ako šnúrka na topánke neposedného tretiaka* (CMN), *čistí* [Cyro a Miro] *ako listy v prváckej písanke* (UEMT), *čas sa vliekol ako žiak do školy, keď sa nenaučí úlohu* (STV), *čas pobytu sa mi zmenšoval ako porcia zmrzliny pred maškrtným jazykom* (SDF), *opustený ako žiacka aktovka po vyučovaní* (ŠlF), *mikrofón je nemý ako slabý žiak pred tabuľou* (SDF). Niektoré prirovnania majú za cieľ vyvolať práve opačnú predstavu, napr. *spoľahlivý ako slnečné hodiny na fafrnkovskom námestí* (UEMT), *ostanem pevný ako žulový piesok* (UEMT).

Bohatým zdrojom veselosti sú pomotané *zaručene nezaručené správy* hlásateľa Hltoslova Popleteného, napr.: *posluchoví váženíci* (vážení poslucháči), *cez predraný zbor sa profesoruje* (cez profesorský zbor sa prediera), *prepáčte hlas v mojom dojatí* (... dojatie v mojom hlase), *aj ten mikrofón, čo mi kvapká do sĺz* (aj slzy, čo mi kvapkajú do mikrofónu — ŠkF), *tlieskači nám diváčili* (diváci nám tlieskali — UEMT), *ctení páni radcovia pracovito horúčkujú* (horúčkovito pracujú), *hlboká krajina sa rozprestiera nad tichom* (hlboké ticho sa rozprestiera nad krajinou — DJ) a pod. Treba však upozorniť, že citované efekty sú dosť náročné na vnímanie pri jednorazovom počutí. Vhodnejšie by boli do textov určených na čítanie.

V hrách nachádzame aj niekoľko parafráz, ktoré v danom kontexte pôsobia komicky, napr. na rozhlasovú reláciu *Pozdravy jubilantom: Prichádzame k vám, aby sme vám odovzdali pozdravy od vašich blízkych, bližších i najbližších. V laboratóriu na Širokodlhej ulici ujka Elektróna, najslávnejšieho vynálezcu a výmyselníka, pozdravuje*

celé Fajrnkovo a menovite rodina Gombuľkovcov. Asistent Miro s mäkkým i v mene posiela vrúcny bozk, asistent Cyro s tvrdým srdcom a y v mene dobrodružný pozdrav ahoj (DJ); ďalej na inzeráty: *Práca na zdravom stlačenom vzduchu, možnosť spoznávania exotických hlbín a rekreačných útesov. Nevyučených zaučíme a preslávime. Značka: Ponorka Žblnk;* na námornícke povely: *Rýchlosť sedem uzlov na nitke. Zvýšte na desať uzlov na vreckovke. Viditeľnosť na dĺžku mihalnice pred periskopom. Zaostrite aspoň na špičku nosa* (CMN); alebo *Tajomná loď už len na tri uzly na vreckovke za nami. O šesť sekúnd stroskotáme. Poobzerajte sa po nejakej slamke, lebo topiaci sa aj slamky chytá* (SŤ). V ústach tretiakov komicky vyznievajú aj slávne výroky a okrídlené vety ako *Za všetko, čo je vo mne dobré, ďakujem knihám* alebo *Je to túžba zariaďovať nový, ušľachtilý svet* (SDF). Aj poetizmus *Nože mi pripomeňte hlas rodnej hrudy* (VSS) v reči uja Elektróna je príznakový.

V niektorých dialógoch zreteľne badať ironické poukazy na situáciu v skutočnom svete:

Cyro: Zdúchnime, Miro, ujo Elektrón nám začína byť na ťarchu.
Miro: Nečuduj sa mu, je už jubilant. Ale nemôžeme ho opustiť, sme predsa v rozprávke, nie v skutočnom svete. (DJ)

alebo

Cyro: Ujo Elektrón má už plný kôš guliek a plné vrecká a za košeľou a v topánkach
Miro: a hrabe a hrabe. Niektorí ľudia sú namojdušu čudní, len hrabú a hrabú. (MP)

Účinok tohto dialógu umocňuje aj polysyndetické (viacspojkové) pripájanie vetných členov. Replika *... aj dospelí, keď sa im nechce robiť, zvolajú poradu* (CMN) je tiež zacielená ironicky. Autor vkladá svojim postavám do úst aj rozličné úvahy, napr. Cyro s Mirom špekulujú o civilizácii takto: *Civilizácia je, keď niekto chce vyhrávať nie v klbčení, ale napr. hrou v guľky* (MP), kladú si otázku: Cyro: *Prečo sú dospelí starší od nás?* Miro: *Lebo sa narodili trocha skôr.* Cyro: *Lebo nosia klobúky, ty tĺk.* (MP). Ironická je vedecká úvaha uja Elektróna, keď nevie presne určiť, medzi akými ľuďmi sa nachádza: *Všimnite si, že Atóm vrtí chvostom a pes vrtí chvostom iba medzi priateľmi. Na nešťastie viac neviem nič, ale to nič si musím vedecky overiť.* Strážnik vedie vyšetrovanie pomocou pádových otázok: *Prvý pád: Kto, čo? druhý pád: Koho, čoho? (NVS).* Nezvyčajný spôsob vymyslel autor na určovanie krátkeho časového úseku: *Nepoletíš dlhšie, iba toľko, za koľko prehryzneš vyprážanú mandľu* (MP). Replikou: *Sľúbili ste nám, že nás onedlho začnete učiť za vynálezcov, ale to onedlho minulo už minulý týždeň* (NVS) autor žartovne vy-

stihol detskú neschopnosť presne sa orientovať v istých časových kategóriách. Miestami zase narába s abstraktnými pojmami tak, akoby šlo o konkrétne veci, napr. *v hlave som si poprehadzoval myšlienky, aby som neskôr mal čo dávať do poriadku* (SDF), *Musím predsa hútať, ako odnesiem všetku tú slávu* (SDF). Aj spojenie *skrúcať mozgové závity* má podobný ráz.

Na dokreslenie situácie a zvýraznenie dramatickosti deja používa autor svojské expresívne výrazy a zaklínadlá, napr. *hrom do sladkej vody* (CMN), *tresky-plesky, hromy-blesky* (NVS), *aby vám zavináče a haringy nechutili* (SŤ), *karty vám ochrbátmastili* (NVS). Pomocou číslovieok účinne stupňuje kliatby takto: *Dvesto hrmených ...*, *Tristo hrmených ...*, *Tisícdvestopäťdesiat hrmených* (SDF).

Miestami vyplýva humor už zo samej situácie:

Cyro: Budem spievať.
Miro: Veď nemáš hudobný sluch.
Cyro: Čo na tom? Budem spievať do tanca, nie na počúvanie (UEMT).

To je zároveň aj ponáška na rozhlasovú reláciu *Hráme do tanca a na počúvanie.* Mnoho replík pôsobí komicky svojou absurdnosťou: *Neposlušnosť sa trestá kľačaním na ostrých vlnách. Cyro tak zúrivo drhol podlahu, že sa mu z kefy dymilo a iskrilo. Nech žije ešte 100 rokov a z toho celých 1000 sa v zdraví ponára* (CMN).

Dialógy Repkových Fafrnkovčanov sa realizujú bežnou hovorovou rečou so všetkými jej typickými znakmi, ako sú expresívne výrazy, miestami žiacky slang *(bifľoš, šprtúň, tučibomba* a pod.), prerývané výpovede, striedajúca sa modálnosť, elipsy atď. Monológ máva v hrách najčastejšie ujo Elektrón, keď špekuluje nad nejakým novým vynálezom, a reportér Hltoslov Pepletený pri vysielaní svojich správ. Na stupňovanie účinku sa v niektorých dialógoch používajú veľmi krátke, často jednoslovné repliky nadväzujúce na seba vertikálne:

Ujo Elektrón: Vŕtačku.
Cyro: Letovačku.
Miro: Francúzsky kľúč.
Cyro: Hasák.
Ujo Elektrón: Primontujme alternátor.
Miro: Priskrutkujme dynamo.
Cyro: Naprogramujme program (DJ).

Niekedy nasledujú repliky za sebou vo veršoch:

1. radca: Vybrúsime všetky hroty.
3. radca: Zapojíme všetky drôty.
Predseda: Primontujte oscilátor.
2. radca: Pokvapkajte oleja na tie ložiská.
Predseda: Kto má také neohrabané ručiská?

V citovaných dialógoch, ale aj na iných miestach sa odborná terminológia používa celkom samozrejme, akoby sa dej odohrával v nejakej továrenskej dielni, čo tiež zvyšuje dojem opravdivosti sledovaných hier.

Ešte pred niekoľkými desaťročiami sme sa nadchýnali fantastickými vynálezmi v románoch J. Verna. V súčasnosti sú už mnohé z nich predmetmi bežnej potreby. Zdá sa, akoby dnes bolo ťažšie písať fantastické príbehy tohto druhu, lebo veda strháva závoje z mnohých tajomstiev, utópia sa stáva skutočnosťou. No Jozef Repko nás presviedča o opaku. Jeho hry o rozprávkovom Fafrnkove a jeho obyvateľoch sú dôkazom, že fantázii nemožno klásť medze, že ešte stále je čo objavovať. Kým Vernove vynálezy sa dotýkali zlepšenia hmotných životných podmienok, Repkove zasahujú duchovnú sféru (*obveseľovač, našepkávač, strúhač úsmevov* atď.). Kladne treba hodnotiť aj výchovnú zložku jeho hier. Poúča, ale nementoruje, neželateľným javom radšej nastavuje krivé zrkadlo a zosmiešňuje ich. Jazyková stránka jeho hier nijako nezaostáva za tematickou a ideovou. Autor obohacuje detskú fantáziu nielen originálnymi námetmi, ale aj neošúchanými, svojskými jazykovými prostriedkami. Tvorí nové slová, ustáleným spojeniam a frazeologizmom dáva aktuálne významy, uvádza slová do nečakaných súvislostí, vymýšľa prirovnania blízke chápaniu poslucháčov, pre ktorých svoje hry píše.

Niet pochýb, že by Jozef Repko bol mohol so svojou fantáziou pokračovať v písaní hier o Fafrnkovčanoch, ale zaiste si uvedomil nebezpečenstvo, do akého sa môže autor dostať, ak dlhší čas zotrváva pri rovnakom okruhu tém. V takýchto prípadoch sa často kompozičné postupy zautomatizujú a zoschematizujú a oslabí sa tak ich účinnosť na prijímateľa. Toto úskalie obišiel, keď desiatou hrou *Dar k jubileu* svoj cyklus o Fafrnkovčanoch uzavrel.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Základné názvy z astronómie

Uverejňujeme súpis základných astronomických názvov a ich definícií, ktorý vypracovala Astronomická terminologická komisia Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV. Cieľom komisie je vypracovať astronomický terminologický slovník. Komisia pracuje v tomto zložení: RNDr. E. Pittich, CSc. (Astronomický ústav SAV, Bratislava), je predsedom komisie. Členmi komisie sú: V. Bahýľ (Výpočtové stredisko PS), RNDr. A. Antalová, CSc. (Vysoká škola dopravná, Žilina), Ing. Š. Knoška, CSc. (Astronomický ústav SAV, Tatranská Lomnica), prom. fyzik B. Lukáč (Slovenské ústredie amatérskej

astronómie, Hurbanovo), RNDr. J. Štohl, CSc. (Astronomický ústav SAV, Bratislava). Jazykovým poradcom komisie je PhDr. I. Masár (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV).

Fotometria I

Abbeho číslo
veličina charakterizujúca priehľadné prostredie pomocou indexu lomu látky pre sodíkové svetlo a Fraunhoferove čiary

albedo
veličina určujúca odrazivú schopnosť povrchu

absolútna fotometria
meranie výkonu svetelného zdroja vo wattoch [W] a energie v jouloch [J]

absolútna hviezdna veľkosť
jasnosť hviezdy vyjadrená v magnitúdach pre štandardnú vzdialenosť 10 pc

absolútny index lomu, pozri **index lomu**

absorpcia svetla
pokles intenzity svetla pri prechode prostredím

absorpčná čiara
sepktrálna čiara, ktorá je na jasnejšom podklade spojitého spektra tmavá

absorpčné filtre
zvyčajne farebné sklá, ktoré prepúšťajú iba svetlo v určitej spektrálnej oblasti a ostatné svetlo absorbujú

absorpčné spektrum
spektrum, v ktorom je možné na podklade spojitého spektra pozorovať absorpčné čiary

anizotropné prostredie
prostredie, v ktorom index lomu závisí od smeru, ktorým sa svetlo šíri

anizotropný zdroj
zdroj, ktorého svietivosť sa mení v závislosti od smeru

anomálna disperzia
disperzia, pri ktorej index lomu klesá s rastúcou frekvenciou

Balmerov dekrement
pokles intenzity čiar Balmerovej série s rastúcim poradovým číslom čiary

Balmerov skok
rozdiel intenzity spojitého spektra pred hranou Balmerovej série a za ňou

Balmerova séria
postupnosť spektrálnych čiar atómu vodíka s hranou série $\lambda = 364{,}6$ um

Balmerovo absorpčné kontinuum
pokles intenzity spojitého spektra za hranou Balmerovej série spôsobený ionizáciou vodíka v druhom kvantovom stave

Balmerovo emisné kontinuum
zvýšenie intenzity spojitého spektra za hranou Balmerovej série spôsobené rekombináciou atómu vodíka do energetického stavu $n = 2$

Balmerovo kontinuum
spojité spektrum za hranou Balmerovej série

blend = zliatie čiar
vzájomné prekrytie dvoch veľmi blízkych spektrálnych čiar

blinkkomparátor, pozri **svetelný komparátor**

bolometrická hviezdna veľkosť
vypočítaná hviezdna veľkosť, ktorá vyjadruje hviezdnu veľkosť pre celé spektrum vlnových dĺžok

bolometrická korekcia
rozdiel medzi vizuálnou a bolometrickou hviezdnou veľkosťou

centrálna absorpcia
absorpcia v strede emisnej čiary spôsobená samoabsorpciou

centrálna intenzita
intenzita v strede emisnej čiary

čiarová absorpcia
absorpcia žiarenia spôsobená atómami plynov

čiarové spektrum
spektrum zložené z jednotlivých spektrálnych čiar

diagram spektrum — svietivosť, pozri **Hertzsprungov-Russellov diagram**

din
stupeň citlivosti fotografickej emulzie

disociácia
rozklad molekuly na jej zložky

disociačný potenciál
minimálna energia potrebná na disociáciu molekuly

disperzia
závislosť indexu lomu od frekvencie svetla

dovolená čiara
spektrálna čiara s veľkou pravdepodobnosťou prechodu

efektívna vlnová dĺžka
vlnová dĺžka, v ktorej spojité žiarenie nadobúda maximálnu intenzitu

ekvivalentná šírka
šírka intervalu spojitého spektra, ktorého energia sa rovná energii spektrálnej čiary

elektromagnetické spektrum
elektromagnetické vlny v intervale vlnových dĺžok od kozmického žiarenia cez gama žiarenie, tvrdé a mäkké röntgenové žiarenie, ultrafialové žiarenie, viditeľné svetlo, infračervené žiarenie, milimetrové, centimetrové, krátke, stredné až po dlhé rádiové vlny

elektrónvolt (eV)
vedľajšia jednotka energie v sústave SI

emisné spektrum
spektrum tvorené emisnými čiarami

expozícia, pozri **osvit**

expozičný čas
čas, za ktorý je fotografická emulzia osvetlená

farebný diagram
diagram vyjadrujúci závislosť zdanlivej hviezdnej veľkosti od farebného indexu

farebný exces
zväčšenie farebného indexu, ktoré vzniká selektívnou medzihviezdnou absorpciou

farebný index
rozdiel hviezdnych veľkostí vo vybraných spektrálnych intervaloch
fotoelektrická fotometria
meranie fotometrických veličín fotoelektrickým fotometrom
fotografická fotometria
meranie fotometrických veličín fotografickou metódou
fotografická hviezdna veľkosť
hviezdna veľkosť meraná fotografickou metódou; definovaná je efektívna vlnová dĺžka 430 nm
fotometer
prístroj na meranie fotometrických veličín
fotometria
časť optiky špecializovaná na meranie energie prenášanej svetelnými vlnami; je špeciálnym prípadom optickej rádiometrie
fotometrický diagram
diagram, v ktorom dĺžka sprievodiča predstavuje svietivosť zdroja v danom smere
fotometrický systém
sústava dvoch a viac hviezdnych veľkostí vo vybraných spektrálnych intervaloch
fotovizuálna hviezdna veľkosť
hviezdna veľkosť meraná fotografickou metódou; definovaná je efektívna vlnová dĺžka 543 nm
fyzikálna fotometria = optická rádiometria
fotometria, ktorá sa zaoberá meraním energie prenášanej celým rozsahom optického žiarenia; je všeobecnejším prípadom fotometrie
Hefnerova sviečka (HK)
staršia jednotka svietivosti
Hertzsprungov-Russellov diagram = diagram spektrum-svietivosť
diagram vyjadrujúci závislosť absolútnej hviezdnej veľkosti od spektrálneho typu hviezdy
hustota svetelného toku, pozri **osvetlenie**
hustota vyžarovania
množstvo žiarivej energie, ktoré prejde jednotkovou plochou za jednotku času; jednotka v sústave SI je W/m^2
hviezdna atmosféra
oblasť hviezdy, v ktorej vznikajú spektrálne čiary
hviezdna fotometria
meranie fotometrických veličín hviezd
hviezdna veľkosť = zdanlivá hviezdna veľkosť
pozorovaná jasnosť hviezdy vyjadrená v magnitúdach
index lomu
pomer rýchlosti svetla vo vákuu k rýchlosti svetla v danej látke pre určitú vlnovú dĺžku
intenzita osvetlenia, pozri **osvetlenie**
intenzita svetelného toku, pozri **svietivosť**
intenzita žiarenia
žiarivý tok vysielaný bodovým zdrojom do jednotkového priestorového

uhla; jednotka v sústave SI je W/sr

izotropné prostredie
prostredie, ktoré má vo všetkých smeroch rovnaký index lomu

izotropný zdroj
zdroj, ktorého svietivosť je vo všetkých smeroch rovnaká

jas
fotometrická veličina charakterizujúca plošný zdroj svetla; jednotka v sústave SI je cd/m^2

kandela (cd)
základná fotometrická jednotka svietivosti v sústave SI

koróna
hviezdna obálka, v ktorej teplota rastie v závislosti od výšky

lambert (La)
staršia jednotka jasu; 1 La = $10^4/\pi$ cd/ m^2

Lambertov zákon
1. relatívny úbytok intenzity svetla pri prechode cez vrstvu prostredia je úmerný hrúbke vrstvy
2. osvetlenie plochy je závislé od svietivosti zdroja, vzdialenosti zdroja od plochy a od uhla, pod ktorým svetlo na plochu dopadá

lúmen (lm)
odvodená jednotka svetelného toku v sústave SI

lux (lx)
odvodená jednotka osvetlenia v sústave SI

luxmeter
prístoj na meranie osvetlenia

luxsekunda (lx.s)
odvodená jednotka osvitu v sústave SI

medzihviezdna absorpcia = medzihviezdna extinkcia
absorpcia žiarenia spôsobená atómami medzihviezdneho plynu a prachu

množstvo žiarenia (nesprávne *žiarenie*)
žiarivá energia dopadajúca na jednotkovú plochu; jednotka v sústave SI je J/m^2

monochromatické žiarenie
elektromagnetické žiarenie s jedinou vlnovou dĺžkou

nelineárna optika
optika veľkých intenzít svetla

normálna disperzia
disperzia, pri ktorej index lomu rastie s rastúcou frekvenciou svetla

obal hviezdy = shell
hviezdna obálka, v ktorej merná hmotnosť rastie v závislosti od polomeru

odrazivosť
podiel intenzity odrazeného a dopadajúceho svetla

optická rádiometria, pozri **fyzikálna fotometria**

osvetlenie
podiel svetelného toku dopadajúceho na plochu k veľkosti tejto plochy; jednotkou osvetlenia v sústave SI je lx

osvit = expozícia
súčin osvetlenia a expozičného času; jednotka v sústave SI je lx.s

phot (ph)
staršia jednotka osvetlenia; 1 ph = 10^4 lx

radián (rad)
jednotka rovinného uhla; doplnková jednotka v sústave SI

rádiometrické veličiny
veličiny pre celý rozsah optického žiarenia, t. j. od ultrafialového cez viditeľné až po infračervené žiarenie

refraktometer
prístroj na meranie indexu lomu

relatívny index lomu
podiel absolútnych indexov lomu dvoch susedných prostredí

selektívna medzihviezdna absorpcia
medzihviezdna absorpcia závislá od vlnovej dĺžky

shell, pozri **obal hviezdy**

spektrálna fotometria
meranie intenzity žiarenia v jednotlivých spektrálnych čiarach

spektrálny typ hviezdy
typ určený klasifikáciou hviezdy podľa vzhľadu spektra

steradián (sr)
jednotka priestorového uhla; doplnková jednotka v sústave SI

svetelné /vlny/
elektromagnetické vlny od 400 nm do 800 nm

svetelný komparátor (nesprávne *blinkkomparátor*)
prístroj na porovnávanie dvoch fotografických platní ich striedavým osvetľovaním

svetelný /tok/
tok žiarenia vnímaný a zhodnotený ľudským okom; jednotkou v sústave SI je lm

/svietivosť/ zdroja
svetelný tok vysielaný bodovým zdrojom do jednotkového priestorového uhla; základná jednotka svietivosti v sústave SI je cd

svetlenie
odvodená fotometrická veličina určená podielom svetelného toku vyžarovaného z povrchu zdroja a veľkosti tohto povrchu; meria sa v lm/m^2; veličina analogická hustote vyžarovania

systém UBV
medzinárodný fotometrický farebný systém s ultrafialovou (U), modrou (B) a vizuálnou (V) hviezdnou veľkosťou

tok žiarenia
energetická veličina udávajúca množstvo žiarivej energie prechádzajúcej určitou plochou za 1 s; meria sa vo wattoch

vizuálna fotometria
meranie intenzity svetla voľným okom, v astronómii aj v spojení s ďalekohľadom

zdanlivá hviezdna veľkosť, pozri **hviezdna veľkosť**

zliatie čiar, pozri **blend**

žiarenie, pozri **množstvo žiarenia**

DISKUSIE

Príspevok k slovenskej lekárskej terminológii

FRANTIŠEK ŠIMON

V slovenskej lekárskej terminológii sa vyskytujú vedľa seba slovenské termíny a poslovenčené latinské termíny, ktoré zodpovedajú požiadavke internacionalizácie vedeckých poznatkov. Aj keď uznávame prednosti použitia medzinárodnej terminológie, predsa si myslíme, že keď je možnosť utvoriť slovenský termín, nemali by sme ju obísť. Nepredpokladáme, prirodzene, že slovenské termíny sa budú používať v odbornom texte častejšie ako medzinárodné, a bolo by anachronizmom to vyžadovať, ale z viacerých dôvodov (súdnolekárske, didaktické, štylistické, pozri Kutlík, 1960, s. 53—54) by bolo užitočné slovenské termíny (aspoň) mať.

V tomto príspevku chceme upozorniť na skupinu klinických termínov, ktoré obsahujú zložku (poloprefix, termínoelement) *micro-* alebo *macro-*, grécky ekvivalent latinského anatomického názvu a sufix *-ia*, ktorý sa používa na označenie choroby, napr. *micro-cephal-ia* (= abnormálne malá hlava), *macro-dactyl-ia* (= nadmerne veľké, dlhé prsty) atď. Tieto klinické termíny vyjadrujú väčšinou vrodenú anomáliu daného anatomického útvaru, a to v dvoch smeroch, buď je príslušný útvar väčší *(macro-)* alebo menší *(micro-)* ako v normálne vyvinutom organizme.

Na niekoľkých príkladoch si ukážeme, ako rozdielne sa používajú slovenské termíny na označenie týchto anomálií.

Kábrt — Valach, 1968, s. 270, 287, 288:
macrencephalia — nadmerne veľký mozog
macrocheilia — výrazne veľké pery
micrencephalia — neobyčajne malý mozog
micrognathia — nadmerne malá brada
Bunčáková, 1972, s. 147, 148:
macrocheilia — veľké pery
macrosomia — nadpriemerný vzrast
microcheilia — malé pery
microsomia — malý, podpriemerný vzrast
Šimon, 1979, s. 104, 106:
macrocephalia — nadmerná hlava
macroglossia — nadmerný jazyk
microcephalia — zmenšená hlava
microglossia — zmenšený jazyk

Takáč, 1977, s. 60, 63:
macroglossia — zväčšený jazyk
microglossia — malý jazyk
macrotia — neobyčajne veľká aurikula
microtia — malá aurikula
Skotnický, 1972, s. 368:
macroglossia — nadmerný jazyk
microglossia — malý (zmenšený) jazyk.

V jednom prípade sme našli dokonca termín *malohlavosť* ako preklad termínu *microcephalia* (Portnov — Fedotov, 1977, s. 274). Je to kalk z ruského *malogolovosť*, pretože citovaná učebnica je prekladom z ruštiny. Je tam však malá nepresnosť, lebo malohlavosť sa uvádza v zátvorke za termínom *microcephalus. Malohlavosť* je však prekladom termínu *microcephalia* a *microcephalus* je jedinec s malou hlavou, resp. s mikrocefaliou.

Táto rozmanitosť v používaní slovenských termínov však odporuje zásade systematickosti, jednej z dôležitých vlastností terminológie. Z tohto hľadiska je potrebné, aby všetky termíny so zložkou *micro-* a *macro-* boli v slovenčine vyjadrené rovnakými lexikálnymi prostriedkami. Aj protiklad medzi latinským *micro-* a *macro-* by mal byť vyjadrený slovenskými antonymami.

Na základe excerpovaných termínov zisťujeme, že existuje päť možností, ako vyjadriť tieto termíny v slovenčine:

1. kompozitum typu *malohlavosť — veľkohlavosť*
2. *malý — veľký* + príslušný anatomický názov
3. *zmenšený — zväčšený* + príslušný anatomický názov
4. *podpriemerný — nadpriemerný* + príslušný anatomický názov
5. *podmerný — nadmerný* + príslušný anatomický názov

Prvú možnosť nepovažujeme za reálnu, pretože by to znamenalo, že všetky termíny so zložkou *micro-* a *macro-* by v slovenčine museli byť kompozitami a vznikli by tak dosť násilné novotvary ako *veľkohlavosť, malomozgosť* atď.

Druhý spôsob sa síce používa často, ale zdá sa nám, že je príliš neutrálny a málo výrazný. Adjektíva *malý* a *veľký* sa niekedy spájajú s príslovkou *nadmerne,* napr. *nadmerne veľká hlava* a pod. Takéto rozširovanie termínu ešte o jeden člen je zbytočné, lebo *nadmerne veľký* možno povedať aj stručnejšie v podobe *nadmerný.* Spojenie *nadmerne malý* zasa vyvoláva predstavu nelogickosti, pretože malé môže byť niečo len pod mieru, a nie nad mieru. Spojenie dvoch zdanlivo protichodných pojmov čiže oxymoron (napr. *nemý výkrik*) má miesto v umeleckej literatúre, ale nie je vhodné do odborného štýlu. Niekedy sa adjektíva malý a veľký spájajú s príslovkami *neobyčajne, nápadne, výrazne.* Odhliadnuc od toho, že zasa ide o rozšíro-

vanie termínu o jeden člen, tieto príslovky nevyhovujú požiadavke exaktnosti vedeckého poznania.

Aj tretí spôsob sme našli dosť často, ale odrádza nás od neho možnosť vzniku homonymie. V slovenskej lekárskej terminológii sa totiž termín *zväčšenie* používa ako ekvivalent latinského termínu *hypertrophia,* napr. *hypertrophia linguae* znamená *zväčšenie jazyka.* Keby sme termín *macroglossia* prekladali ako *zväčšený jazyk,* znamenalo by to, že *zväčšený jazyk* by bola tak *macroglossia,* ako aj *hypertrofický jazyk* a naopak *zmenšený jazyk* by mohol byť *atrofický jazyk* alebo *microglossia.* Takáto homonymia je v terminológii neželateľná.

Štvrtý spôsob je veľmi zriedkavý, našli sme ho iba raz (Bunčáková, 1972, s. 147—148). Adjektívum *nadmerný* z piateho spôsobu sa používa veľmi často, ale ako jeho protiklad sa vždy volí iný prívlastok *(malý, zmenšený).* Adjektívum *podmerný* je zasa novotvar, ktorý sa nenachádza v Slovníku slovenského jazyka. Je utvorený podľa vzoru *nadmerný* a je dostatočne priezračný. Našli sme ho v Slovenskom stomatologickom názvosloví (Skotnický, 1973, s. 406) ako protiklad k adjektívu *nadmerný* s významom „nedosahujúci stanovenú mieru".

Keď porovnáme adjektíva *nadmerný* a *nadpriemerný,* vidíme, že majú rovnakú slovotvornú a podobnú morfematickú štruktúru s tým rozdielom, že adjektívum *nadpriemerný* má o prefix *prie-* viac. No zo sémantickej stránky je medzi nimi rozdiel. Obidve adjektíva sa používajú na označenie väčšej (vyššej) kvantity alebo kvality ako je bežné, normálne, ale adjektívum *nadpriemerný* býva spojené s pozitívnym hodnotením určitého objektu alebo javu, napr. *nadpriemerný žiak,* kým adjektívum *nadmerný* sa používa pri negatívnom hodnotení objektu alebo javu, napr. *nadmerná spotreba.* Tento významový rozdiel zachytáva aj SSJ, keď pod heslom *nadpriemerný* (SSJ II, 1960, s. 229) uvádza výklad „vynikajúci nad mieru, mimoriadny" a pod heslom *nadmerný* (SSJ II, 1960, s. 226) uvádza opis „presahujúci normálnu mieru, neprimerane veľký". Preto by sme na označenie vrodenej anomálie spojenej so zväčšením určitého anatomického útvaru (čo je jav negatívny) skôr použili adjektívum *nadmerný* ako *nadpriemerný.* Za použitie piatej možnosti hovorí aj to, že jedna časť protikladu *(nadmerný)* je veľmi zaužívaná, naproti tomu adjektíva *nadpriemerný* a *podpriemerný* sa ako súčasť týchto termínov vyskytujú zriedkavo. Napokon výhodou dvojice *nadmerný — podmerný* je to, že je stručnejšia ako dvojica *nadpriemerný* a *podpriemerný.*

Rozhodnúť o tom, ktorá možnosť dostane prednosť, nie je úlohou jednotlivca. V rámci diskusie však odporúčame piaty spôsob vyjadrenia, t. j. protikladnú dvojicu *nadmerný — podmerný* pre spomenuté výhody a aj napriek tomu, že podoba *podmerný* je novotvar. Navrhujeme teda, aby termín *macroglossia* sa prekladal, resp. substituoval

termínom *nadmerný jazyk* a *microglossia* termínom *podmerný jazyk* a podobne aj ostatné termíny so zložkou *micro- a macro-*.

Katedra cudzích jazykov UPJŠ
Mojmírova 2, Košice

LITERATÚRA

BUNČÁKOVÁ, V.: Úvod do lekárskej terminológie. Bratislava, SPN 1972.
KÁBRT, J. — VALACH, V.: Stručný lekársky slovník. Bratislava, Obzor 1968.
KUTLÍK, J.: Zo slovenského patologického názvoslovia I. Slovenské odborné názvoslovie, *8*, 1960, č. 2, s. 53—60.
PORTNOV, A. A. — FEDOTOV, D. D.: Psychiatria. Martin, Osveta 1977.
SKOTNICKÝ, F.: Slovenské stomatologické názvoslovie. Stomatochirurgická časť. Čs. stomatologie, *73*, 1973, č. 6. s. 399—414.
Slovník slovenského jazyka II. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960.
ŠIMON, F.: Lekárska terminológia pre stomatológov. Košice, Rektorát UPJŠ 1979.
TAKÁČ, M. a kol.: Základy diagnostiky vo vnútornom lekárstve. Martin, Osveta 1977.

ROZLIČNOSTI

Nové názvy pri občianskych obradoch

Zbory pre občianske záležitosti pri národných výboroch používajú, resp. mali by používať osobitné jednotné názvy, ktoré sú v rámci občianskych obradov spojené s narodením dieťaťa a ktoré sú paralelou k tradičným pomenovaniam *krst, krstný otec, krstná matka, krstní rodičia.* Tieto tradičné názvy v oblasti obradového názvoslovia u nás dlho pretrvávali v súvislosti s kresťanskými cirkevnými obradmi. Obrady pri dôležitých životných medzníkoch, ako je narodenie dieťaťa, sobáš, pohreb a pod., majú prastarý pôvod. V priebehu časov sa menili, prispôsobovali sa novým životným, historickým a spoločenským podmienkam. Aj v našej spoločnosti sa zmenila čiastočne alebo úplne ich náplň a okolnosti, ktoré obrady sprevádzajú, v súlade so svetonázorovou orientáciou našej spoločnosti. To sa v mnohých zložkách odráža aj v jazyku, v nových pomenovaniach, názvoch.

Občiansky obrad pri narodení dieťaťa spočíva v tom, že sa rodičia

s dieťaťom zúčastnia na slávnosti, na ktorej sa privítajú noví malí občania do života, medzi nami a slávnostne sa zapíšu do pamätnej knihy mesta alebo obce. Na pomenovanie tohto obradu sa ustálil názov *privítanie deti* (resp. *dieťaťa*) *do života.* Názov vystihuje podstatu a náplň obradu.

Aká je paralela k tradičným názvom *krstný otec, krstná matka, krstní rodičia?* Aj tu sú totiž potrebné nové pomenovania. Začína sa ujímať pekný zvyk, ktorý tiež nadväzuje na starú tradíciu, že na slávnosť privítania dieťaťa do života pozývajú si rodičia dieťaťa dvojicu ľudí, ktorí majú byť svedkami, účastníkmi zápisu novorodenca a majú byť v ďalšom živote dieťaťa jeho patrónmi, ochrancami, akýmisi druhými rodičmi. Tu sa odporúča názov *privítací rodičia, privítací otec, privítacia matka.* Tieto názvy korešpondujú s pomenovaním obradu — *privítanie detí (dieťaťa) do života.* Novosť, nezvyčajnosť týchto názvov, ktoré vyvolala nová skutočnosť, je len dočasná. Postupom času sa stratí a popri starých tradíciách, ktoré dožívajú, vznikne nová tradícia.

E. Smiešková

O slovách typu decénium

V Učiteľských novinách z 15. februára 1979 (roč. XXIX, č. 7, s. 11) som čítal vetu: *Už jedno kvintérium chýba na svojom pracovisku.* Dlho som rozmýšľal o jej význame, lebo som nevedel pochopiť cudzí výraz *kvintérium.* Až keď som článok znova prečítal, uvedomil som si, o čo vlastne ide. Autor článku píše totiž o tom, že ulpynulo práve päť rokov od úmrtia nášho veľkého marxistického pedagóga prof. Ľ. Bakoša, z čoho teda vyplýva, že už plných päť rokov, čiže už celé päťročie, „chýba na svojom pracovisku". Je teda jasné, že v uvádzanej vete chcel autor cudzím výrazom *kvintérium* nahradiť naše slovo *päťročie,* čiže obdobie trvajúce päť rokov.

Pozrime sa teraz bližšie, či slovo *kvintérium* je zo slovotvorného hľadiska správne.

Kvintérium je latinské slovo a skladá sa z dvoch častí. Prvá jeho časť *kvint-* je totožná s fonetickou podobou kmeňa (základu) latinskej radovej číslovky *quintus* (čít. *kvintus*) — piaty a druhá súvisí s latinským podstatným menom *annus* — rok. V rukopise toto slovo malo určite podobu *kvinténium* (analogicky podľa *decénium*), a preto *r* v druhej časti tejto zloženiny je istotne iba tlačová chyba.

Vzniká však otázka, či je náležitá radová číslovka v prvej časti tohto zloženého slova. Ak vyjdeme zo situácie v slovenčine, vidíme, že prvú časť takýchto zložených slov tvorí vždy základná číslovka:

desaťročie, storočie, tisícročie. Výnimku tvoria iba zloženiny *dvojročie, trojročie* a *štvorročie,* označujúce obdobie dvoch, troch a štyroch rokov, ktorých prvú časť tvoria skupinové číslovky *dvoje, troje* a *štvoro.* Z týchto zložení máme doložené slovo *trojročie* u Vajanského (Slovník slovenského jazyka IV, 590). Dnes sa však používajú zriedkavo.

Pozrime sa teraz, čo zodpovedá vyššie uvedeným výrazom v latinčine. *Desaťročie* je po latinsky *decennium (decem* = desať). *Storočie* by malo byť *centennium.* Dôkazom toho je od neho utvorené adjektívum *centennial* používané v angličtine vo význame „storočný, storočné jubileum" (pozri Osička, A. — Poldauf, I: Anglicko-český slovník s dodatky. Praha 1970, s. 72), častejšie sa však používa tvar *centenarium* utvorený od distributívnej číslovky *centeni* (= po sto). *Tisícročie* je po latinsky *millennium (mille* = tisíc). Z týchto príkladov vyplýva, že prvú časť uvedených zložení aj v latinčine tvoria nie radové, ale základné číslovky. Ak teda autor chcel slovenské slovo *päťročie* nahradiť latinským, mal použiť tvar *kvinkvénium,* ak už ho chcel napísať tak, ako sa vyslovuje. V latinčine má totiž podobu *quinquennium (quinque* = päť). V tejto podobe sa vyskytuje aj v angličtine (pozri Osička, A. — Poldauf, I., s. 323: *quinquennium* období pěti let).

Aj vo francúzštine prvú časť tejto zloženiny tvorí latinská základná číslovka *quinque: le quinquennat* — päťročie, *quinquennal, -e* päťročný (pozri Šedivý, V.: Francúzsko-slovenský slovník. Bratislava 1967, s. 741—742).

Po latinsky *dvojročie* je *biennium (bi-* pochádza zo starolat. *dui* — dva; pozri Grebe, P.: Der Grosse Duden. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim 1963, s. 64—65, podľa iného názoru z lat. *bis-* dvakrát, pozri Heyses Fremdwörterbuch. Hannover — Leipzig 1910, s. 117; toto *bis* vzniklo z *duis* a to zas z *duo* — dva). Súvisí s ním názov *bienále* (napr. *filmové bienále*) prevzaté z taliančiny v 20. storočí, kde má podobu *biennale* a označuje obdobie dvoch rokov. Je to spodstatnené prídavné meno pochádzajúce z latinčiny. Jeho druhá zložka je utvorená príponou *-alis, -ale* od podstatného mena *annus: annalis* (m., ž.), *annale* (str.) s významom „ročný, vzťahujúci sa na rok". Porov. k tomu i názov *anály* (z lat. *annales;* pl.) — „stručné záznamy o hlavných udalostiach istého obdobia bez dejovej súvislosti, letopisy" (Slovník slovenského jazyka I, 31).

Na označenie trojročného obdobia používame medzinárodný termín *trienále* (porov. *Komenského trienále;* konferencia o problematike vyučovania cudzích jazykov, ktorú každý tretí rok usporadúva Osvetový ústav a Mestský dom kultúry a osvety v Bratislave). Utvorené je obdobne ako *bienále* od lat. substantíva *triennium,* ktorého prvú časť tvorí tiež základná číslovka *tres,* v str. rode *tria* (tri).

K zdomácneným podobám uvedených slov *(biénium, triénium, decénium, milénium* a pod.) treba poznamenať, že sa v nich uplatňuje zjednodušenie geminát (zdvojených spoluhlások; porov. lat. *communis* a z toho naše *komunizmus)*, pričom *e* vzniknuté z *a* v slove *annus* sa predlžuje.

Š. Horváth

Pohrebné diely?

V obci Vlčany sme vo výklade pohrebnej služby videli nápis — *Pohrebné diely.*

Autori nápisu azda mali na mysli pomenovanie rekvizít, predmetov, ktoré si zaobstaráva rodina umretého pri príprave pohrebu. Nejde o nijaké rozdelenie celku na časti — diely, ale o zaobstaranie potrebných predmetov (o rakvu, vence, stuhy) na smútočný obrad. Slovo diel sa v slovenčine používa iba vtedy, keď ide o presne vymedzené celky, z ktorých sa dačo skladá, napr. v spojeniach *I. diel knihy, II. diel filmu* a pod.

Na označenie parciálnosti sa používajú aj slová *časť, čiastka.* Vyznačujú presne vymedzenú časť alebo neurčitú časť celku. Napr. *prvá časť programu, menšia čiastka dedičstva.* Slová *časť, čiastka* používame pri delení množstva a hmoty, pri delení času alebo pri označovaní častí tela.

Zo sémantických dôvodov teda združené pomenovanie *pohrebné diely* pokladáme za nevhodné. Takisto ani spojenie *pohrebné časti* nevystihuje pomenovanie vecí, ktoré sú potrebné pri smútočných obradoch. Rovnako nevhodné je aj spojenie *pohrebné súčiastky.*

Vhodnejšie a primeranejšie je používať jednotlivé pomenovania predmetov aj v nápisoch z výkladov pohrebnej služby, napr. *vence, kytice, stuhy,* resp. v spojení s prídavným menom *smútočný,* t. j. *smútočné vence, kytice, stuhy.*

Ak sa však vyskytuje potreba súhrnne pomenovať uvedené predmety, môže sa siahnuť za spojením *pohrebné potreby,* príp. *pohrebné predmety.*

K. Zelinková

Mäkké spoluhlásky pri rodných menách

Pri rodných menách sa niekedy v praxi chybne používajú mäkké spoluhlásky, najmä mäkké *ľ.* Prejavuje sa tu vplyv nárečí, ako aj

isté nepravidelnosti pri striedaní spoluhlások. Ako je známe, niektoré nárečové oblasti majú odlišné rozloženie, resp. odlišný rozsah mäkkých spoluhlások ako spisovný jazyk, iné nárečia ani nemajú mäkké spoluhlásky. Preto pokladáme za potrebné poukázať na mäkké spoluhlásky, ktoré sa vyskytujú pri jednotlivých formách rodných mien.

V slovenčine je niekoľko mien, ktoré sa píšu s mäkkým *ľ*. Väčšinou sa píše *ľ* na začiatku úradnej podoby mena. Napr. *Ľubomír, Ľuboš, Ľubor, Ľuboslav, Ľudovít, Ľubica, Ľubomíra, Ľuboslava, Ľudmila.* Na konci má mäkké *ľ* meno *Koceľ* (ale *Vasil* má tvrdé *l*) a pred pádovou príponou *-a* ženské mená *Uršuľa* a *Korduľa* (popri *Kordula*). Uprostred sa píše mäkké *ľ* v mene *Oľga* a menách zakončených na *-ľub* (zväčša zastaraných), napr. *Pravdoľub, Slavoľub, Draholub, Domoľub.*

Je pochopiteľné, že mäkké *ľ* je aj v domáckych formách týchto mien (hypokoristikách). Napr. *Ľubo, Ľudo, Ľuba, Ľubka, Ľudka, Oľa, Oľča, Oľuša, Oľuška.* V hypokoristikách je *ľ* aj pri iných menách. Napr. *Uľa, Iľa, Rozáľa, Uľka.* Často je v menách s príponou *-uľa, -uľka.* Napr. *Iruľa, Irčuľa, Martuľa, Tonuľa, Anuľa, Maruľa, Magduľa, Katuľa, Doruľa, Iruľka, Katuľka.* Niektoré mená majú dvojaké formy, napr. *Vala/Vaľa, Cila/Ciľa, Málka/Máľka (i Malka), Cilka/Ciľka,* iné mená majú len formu s tvrdým *l*, napr. *Hela, Jula, Nela, Milka, Apolka.* V mužských hypokoristikách je *ľ* v mene *Paľo, Paľko, Paľuško.* Inak sa píše *l*, napr. *Milo, Elo, Belo, Melo.*

Iné mäkké spoluhlásky sú v rodných menách zriedkavé. Napr. *ň* je v menách *Beňadik, Hvezdoň, Kvetoň, Zlatoň, Soňa,* v domáckych formách *Beňo, Braňo, Daňo, Fraňo, Maňo, Miňo, Táňa, Maňa, Broňa, Maňuška,* ale v menách *Stano, Erno, Dana, Zdeno, Zdena, Zdenka, Branko, Manka* (ako vždy pred *k*) sa píše *n.* Dvojaké podoby majú mená *Geňo/Geno, Žeňo/Ženo, Danuška/Daňuška, Tona/Toňa,* tri formy má meno *Toňo/Tono/Tóno.*

Mäkké *ť* je v menách *Víťazoslav, Šťastko* a v domácich formách *Maťo, Peťo, Miťo, Peťko, Miťko, Rasťo, Peťulo, Nasťa, Rasťa.* S tvrdým *t* sa píšu mená *Vlasto, Víto* a i.

Mäkké *ď* sa vyskytuje iba v hypokoristikách k menám ruského pôvodu, napr. *Feďo, Feďko, Naďa, Naďka,* ako aj k menám, v ktorých sa prejavuje maďarský vplyv, napr. *Ďuro, Ďurík, Ďulko.* Inak sa píše v domáckych formách mien tvrdé *d: Ferdo, Vlado.*

Niektoré mäkké spoluhlásky sa vyskytujú pri menách pravidelne, iné sporadicky. Pravidelne prichodia v domácich a zdomácnených slovách so slabikou *ľu* (okrem mien *ako Lujza, Lucia, Lukáč*), v zložených menách s komponentom *-ľub,* v menách s príponou *-oň* a v hypokoristikách s príponou *-uľa* a *-uľka.* Pred gramatickou príponou *-a, -o* sa niekedy vyskytuje tvrdá, inokedy (častejšie) mäkká spoluhláska. Tvrdá spoluhláska je napr. v menách *Hela, Milo, Erno,* v nie-

ktorých domáckych menách, v ktorých úradnej podobe je mäkká spoluhláska, napr. *Vlado — Vladimír, Vlasto — Vlastimil, Stano — Stanislav.* Mäkké spoluhlásky v hypokoristikách niekedy korešpondujú s príslušnými mäkkými spoluhláskami v základnej (úradnej) podobe mena, napr. *Rasťo — Rastislav, Daňo — Daniel, Braňo — Branislav* (porov. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 380). Inokedy je tu mäkká spoluhláska, hoci v úradnej podobe mena je príslušná tvrdá, napr. *Peťo — Peter, Feďo — Fedor.* Zriedka je v domáckej podobe mena mäkká spoluhláska aj vtedy, keď je v úradnej podobe celkom iná (nie príslušná tvrdá) spoluhláska. Napr. *Miťo — Michal* i *Mikuláš, Maňa — Mária, Maňo — Marián.* Mäkké spoluhlásky sa píšu a vyslovujú aj v ruských menách, ktoré sa používajú niekedy aj v slovenskom prostredí, napr. *Ľubov, Iľja, Aľoša, Káťa* (slov. *Kata*), ako aj v menách, ktoré sa prepisujú (transkribujú) zo slovanských jazykov s azbukou *j* z písmena *ja* — Я a *ju* — ю, ako aj mäkký jer pred samohláskou *o* označuje mäkkosť predchádzajúceho *d, t, n, l*), napr. v bulharských menách *Ľuben, Liľana, Vaňa, Koľo.*

Starší spôsob zapisovania mäkkého *ľ* v podobe zložky lj treba upraviť podľa súčasného pravopisu. Tak píšeme namiesto staršieho *Ljuba* správne *Ľuba* a pod. Je totiž bežná prax, že nositelia mien si píšu svoje meno podľa platného slovenského pravopisu, hoci majú v matrike zaznačené meno starým alebo iným pravopisom.

K. Palkovič

Odbornosť a profesia

V jednom článku o vyučovaní učňov, resp. robotníkov vo výrobe sme si prečítali, že učni (robotníci) môžu popri základnej odbornosti získať kvalifikáciu aj v iných odbornostiach. Vynára sa otázka, či slovo *odbornosť* je tu použité správne, či sa nemalo uprednostniť skôr slovo *profesia.* V tomto príspevku odpovieme na uvedenú otázku.

Podstatné meno *odbornosť* sa utvorilo od prídavného mena *odborný* slovotvornou príponou *-osť (odborn-osť).* Substantíva s príponou *-osť* sú zväčša názvami vlastností. Na tvorenie názvov vlastností je typ s príponou *-osť* najtypickejší a zároveň najproduktívnejší. (Pozri v knižke J. Horeckého Slovenská lexikológia I. Bratislava, SPN 1971, s. 150—153.) Teda v slovenčine jestvuje množstvo podstatných mien na *-osť,* ktorými pomenúvame vlastnosti dakoho alebo dačoho, napr. *priamosť, slušnosť, pochabosť, výrečnosť, usporiadanosť,* novšie aj *zainteresovanosť.* Preto aj pri slove *odbornosť* pociťujeme predovšetkým vlastnostný význam. Napríklad vo vete *Po vyučení sa jeho o d b o r n o s ť značne zvýšila* by sme vyjadrili to, že sa stal lepším odborníkom vo svojom odbore, že získal vlastnosť byť dobrým odborníkom. V tejto vete sme upotrebili slovo *odbornosť* v jeho prvotnom, základnom význame.

Ale slová nemávajú iba jeden význam. Slovná zásoba sa rozširuje, zveľa-

duje aj tým, že isté slovo dostane nový, druhý význam. Napríklad podstatné meno *profesia* s pôvodným významom „povolanie, zamestnanie" (pozri Slovník slovenského jazyka III, s. 622) dnes už získava — ako sa ukazuje aj vo vyššie uvedenej otázke — svoj ďalší, druhý význam. V dennej tlači nájdeme hojne príkladov na použitie výrazu *profesia* vo význame „odbor, najmä učebný odbor." Napr.: *Kablo Bratislava, n. p., nositeľ Radu práce ... Dievčatá a chlapci! Chcete získať špecializáciu a stať sa dobrými odborníkmi v zaujímavých a vyhľadávaných profesiách? Prihláste sa do nášho odborného učilišťa, ktoré prijíma žiakov do profesií: strojný zámočník, nástrojár, obrábač kovov, mechanik silnoprúdových zariadení, elektromechanik, stolár, murár. Mechanik silnoprúdových zariadení je 4-ročný učebný odbor s maturitou. Na tento odbor sa môžu prihlásiť žiaci VIII. a IX. ročníka ZDŠ. Prihlášky adresujte na Kablo, n. p., Bratislava, ... kde vám poskytnú aj podrobné informácie o jednotlivých učebných profesiách.* (Pravda 3. jan. 1979) — Ako vidieť, slovo *profesia* sa tu uplatňuje v dvoch významoch: najskôr vo význame „povolanie, zamestnanie", potom vo význame „odbor, učebný odbor."

V SSJ sa slovo *profesia* charakterizuje ako knižné a uvádza sa iba s jedným významom (povolanie, zamestnanie). Slovo *profesia* s druhým, novším významom sa nezaznamenáva ani v doplnkovom VI. zväzku SSJ z r. 1968. Isté však je, že slovo *profesia* sa v ostatnom čase značne rozšírilo nielen v tlači, ale hlavne v hovorených prejavoch. Už nie je knižným slovom. Je to výraz živý, bežne používaný najmä v oblasti výroby. Všimneme si ešte jeden inzerát: *Doprastav, n. p., Bratislava ... volá do radov budovateľov diaľnic, mostov a iných inžinierskych stavieb chlapcov končiacich dochádzku v ZDŠ na novokoncipované učebné odbory: murár, tesár, železobetonár, prevádzkový zámočník, automechanik, elektromechanik (novokoncipovaný učebný odbor). Učebná doba pre všetky profesie je trojročná.* (Práca 6. jan. 1979) — V tomto texte sa môže slovo *profesia* chápať aj vo význame „povolanie, zamestnanie," aj vo význame „odbor". Zreteľný význam „odbor (učebný odbor)" má slovo *profesia* v tomto texte: *Figaro, n. p., Bratislava ... prijme do učebného pomeru chlapcov do týchto profesií: elektromechanik — novokoncipovaný učebný odbor, do ktorého prijímame i 14-ročných, strojný zámočník, 3-ročná učebná doba, inštalatér — 3-ročná učebná doba; dievčatá do profesie cukrovinárka — 2-ročná učebná doba.* (Pravda 7. marca 1979) — Podobne: *Stredné odborné učilište n. p. Bratislavských elektrotechnických závodov, Bratislava—Vajnory ... prijme do 4-ročného učebného odboru s maturitou žiakov s výborným prospechom na tieto profesie: mechanik silnoprúdových zariadení, mechanik — elektronik, mechanik NC strojov. Žiakov s dobrým prospechom do novokoncipovaných učebných odborov: nástrojár, elektromechanik, inštalatér, stolár, obrábač kovov, mechanik elektronických zariadení, lakovač, klampiar. Ďalej prijmeme žiakov do 3-ročných učebných profesií: strojný zámočník, automechanik, tesár, prevádzkový zámočník, murár, kuchár-čašník.* (Pravda 3. jan. 1979)

Výraz *profesia* je prevzaté, pôvodom nie domáce slovenské slovo. Bežne sa používa v ruštine, kde je takisto pôvodom nie domáce, ale prevzaté z cudzieho jazyka. Azda aj pod vplyvom ruštiny sa toto slovo často vyskytuje aj v slovenských ústnych a publicistických prejavoch. V slovenskej slovnej

zásobe nielenže sa rozšírilo a bežne sa používa vo svojom základnom význame, ale — ako vidieť — pribralo aj nový, druhý význam. O jeho frekvencii v súčasných textoch sa možno presvedčiť v publikácii J. Mistríka *Frekvencia slov v slovenčine.* O udomácnení slova *profesia* v slovenčine svedčí napokon aj citovaná otázka, či sa slovo *profesia* nemalo použiť namiesto výrazu *odbornosť.*

Už sme povedali, že základný, prvotný význam slova *odbornosť* je význam vlastnosti. Ale aj toto slovo nadobúda v súčasnosti druhý, novší význam, ktorý zatiaľ neprenikol do jazykového povedomia používateľov spisovnej slovenčiny tak ako 2. význam slova *profesia.* Skutočnosť, že sa slovo *odbornosť* začína používať aj v inom význame ako vlastnostnom, nám potvrdia rozličné texty. V rukopise istého prekladu ruského učebnicového textu sme čítali: *Vedúci závodov spolu s vedením oddelení odborno-technického vzdelávania ... robia zoznam odbornosti, ktoré je nevyhnutné vyučovať. ... Potom sa utvárajú pracovné skupiny z jednej alebo z príbuzných odbornosti ... Každé večerné odborno-technické učilište sa spravidla špecializuje na prípravu robotníkov pre jednotlivé odvetvia národného hospodárstva v príbuzných odbornostiach.* — Je zrejmé, že sa tu slovo *odbornosť* použilo nie ako pomenovanie vlastnosti, ale vo význame slov *odbor, špecializácia.*

Fakt, že sa v slovenčine ujíma na pomenovanie istého slovného významu podstatné meno so slovotvornou príponou *-osť,* neprekvapuje. Prípona *-osť* sa dnes hojne využíva aj na označenie veľkého výskytu, množstva nejakého javu, napr. *úrazovosť, chybovosť, poruchovosť.* Je to prípona naozaj produktívna.

Pre podstatné mená so slovotvornou príponou *-osť* je charakteristické, že nemávajú množné číslo. A tak ani podstatné meno *odbornosť,* ktoré vyjadruje vlastnosť (odbornú pripravenosť), nepoužívame v množnom čísle. Pisateľa vyššie uvedenej otázky zaiste zarazila nielen významová stránka, ale aj plurálová podoba slova *odbornosť.* Tvar množného čísla má substantívum *odbornosť* preto, lebo nie je použité vo vlastnostnom, pôvodnom význame, ale už v novom, pomaly prenikajúcom druhom význame (odbor, špecializácia).

Na záver:

S rozvojom výroby súvisí aj pribúdanie nových výrazov. Slovná zásoba sa rozširuje aj preberaním cudzích slov, aj pridávaním nových významov domácim slovám. Slovo *odbornosť* začína prenikať do slovnej zásoby slovenčiny so svojím novým významom. V tomto novom význame však nie je ešte udomácnené. Naproti tomu udomácnené a veľmi rozšírené je slovo *profesia,* zrejme aj pod vplyvom ruštiny. Kým slovo *profesia* v jeho obidvoch významoch (1. povolanie, zamestnanie, 2. odbor, učebný odbor) upotrebí používateľ spisovnej slovenčiny bez zábran, pri slove *odbornosť* pocituje ako bežný jeho prvotný význam, t. j. vyjadrenie vlastnosti.

V. Betáková

Úvod do náuky o terminológii

(Eugen Wüster: Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie. 1. Textteil, 2. Bildteil. Wien, Technische Universität, 1979, 145. 70 s.)

Eugen Wüster, rakúsky priemyselník a profesor Viedenskej univerzity venoval po celý svoj život neobyčajnú pozornosť otázkam technickej terminológie. Je autorom dobre známej práce o jazykovej normalizácii v technike, ktorá bola ešte v tridsiatych rokoch preložená do ruštiny a r. 1970 vyšla v treťom, doplnenom vydaní, bol iniciátorom a dušou terminologickej komisie v Medzinárodnej organizácii pre štandardizáciu (TC 37 ISO). Preto treba uvítať, že jeho žiaci a nasledovníci pripravili na vydanie prednášky, ktoré mal E. Wüster v r. 1972—74 v Jazykovednom ústave Viedenskej univerzity.

Wüsterov úvod do náuky o terminológii má veľmi zreteľnú a prehľadnú celkovú stavbu. Zaoberá sa predovšetkým problematikou pojmu, potom otázkami pomenovania a napokon vzťahom medzi pojmom a pomenovaním (s praktickým doplnkom o terminologickej lexikografii).

Výklady v kap. 1—4 o pojmoch sú založené na zásadách odporúčaných ISO. Podávajú vcelku klasické chápanie pojmu, jeho obsahu a rozsahu. Pozoruhodné je, že znaky pojmu označuje len ako *Ordnungsmerkmale — usporadúvajúce znaky.* V úvahách o pojmových systémoch a pojmových plánoch hovorí Wüster skôr o rozličných technických prostriedkoch znázorňovania vzťahov, o grafoch. Poučné sú však výklady o logických a ontologických vzťahoch medzi pojmami a najmä grafické znázornenie týchto vzťahov v tab. na s. 66 v obrazovej časti.

V kapitolách o pomenovaní (5—7) sa uvádza prehľad o typoch pomenovaní (o slovách, morfémach, skupinách slov), ale osobitnú pozornosť venuje autor teórii znaku. Zo známej jazykovednej literatúry sa tu uvádza F. de Saussure, K. Bühler, F. Kainz (s poznámkou, že obidvaja pôsobili na Viedenskej univerzite), ale aj A. Schaff. Neuvádza sa Ch. Morris ani Peirce. Treba však pripomenúť, že azda z prílišnej snahy o stručnosť výkladu vyplýva istá neistota a nejasnosť vo vymedzovaní znaku, symbolu, symptómu a signálu. Symbolu sa pripisuje len zobrazovacia funkcia (v Bühlerovom zmysle), nepripomína sa, že takúto funkciu má aj slovo. Raz sa definuje znak ako nositeľ významu (55), inokedy sa takáto funkcia pripisuje nositeľovi znaku (Zeichenträger, 56).

Pri analýze významu (ako výsledku stáleho priradenia pojmu a pomenovania) veľmi podrobne a dôkladne rozlišuje Wüster tri základné typy: *jednoznačnosť — mnohoznačnosť, jednovýznamovosť — viacvýznamovosť, jednomennosť — viacmennosť.* Z jeho prehľadov homonymie, polysémie a synonymie, zhrnutých v tabuľkách, by mali čerpať aj jazykovedci zaoberajúci sa teóriou významu slova.

Je prirodzené, že Wüster venuje pozornosť aj problematike normovania, normalizácie termínov. Dobre rozlišuje *Ist-Norm* a *Soll-Norm* (deskriptívnu a preskriptívnu normu), upozorňuje aj na úskalia normalizácie, najmä v takých prípadoch, keď sa nerešpektuje ustálenosť jazyka (porov. neúspech pokusu nahradiť *Schraubenzieher* názvom *Schraubendreher*, ktorý je lepšie motivovaný).

Aj v kapitole o triedení slovníkov a v pokynoch pre zostavovanie slovníkov sa Wüster prirodzene opiera o odporúčania ISO, na ktorých má najväčší autorský podiel.

Výklady v celom texte sú jednoduché, vecné, zreteľné, vždy sú doplnené dobre volenými príkladmi. Niekedy majú podobu komentára k tabuľkám, čím sa zdôrazňuje prednáškový charakter textu. Miestami však pôsobí tento charakter dosť rušivo, napr. keď sa výklady uvádzajú frázami ako *teraz prichádzame k..., tým sme vyčerpali..., teraz niekoľko príkladov na...* Takéto prechody by sa pri redakčnej úprave rukopisu mali odstrániť, tým viac, že sa vyskytujú iba na niekoľkých miestach.

Vcelku treba povedať, že Wüsterov úvod do náuky o terminológii podáva dobrý prehľad o základnej problematike náuky o terminológii a terminologickej lexikografii, na ktorom treba ďalej budovať teóriu terminológie.

J. Horecký

Dôležitá príručka pre študentov medicíny a lekárov

(M. Takáč a kol: Základy diagnostiky vo vnútornom lekárstve. Martin, Osveta 1977).

Od rozobrania tretieho vydania vysokoškolskej učebnice L. Dérera a kol. *Praktikum propedeutiky vnútorného lekárstva (Bratislava,* SAV 1961) sa na náš knižný trh dostala podobná príručka až r. 1977 v podobe knihy doc. Takáča a spolupracovníkov. Dielo školy akademika Dérera bolo u nás priekopnícke a svojimi troma vydaniami (okrem litografovaného predvydania) zohralo významnú úlohu v odbornej príprave lekárskeho dorastu. Nedá sa zanedbať ani tvorivý prístup k slovenskej lekárskej terminológii, ktorým sa toto dielo vyznačovalo. V týchto poznámkach si chceme všimnúť, bez nároku na úplnosť, ako sa záväzky voči kontinuite snáh o ustaľovanie domáceho lekárskeho názvoslovia a odborného jazyka vôbec prejavujú v novej publikácii košických autorov. Hoci nemienime písať odbornú recenziu, vecným pripomienkam sa nebude dať vyhnúť, kde si to vyžiada súvislosť s jazykovým podaním.

Vo výklade o auskultačnom vyšetrení pľúc [79] sa pre *vezikulárne dýchanie* uvádzajú v zátvorke synonymá *vezikulárny dýchací šelest, skliepkové dýchanie, mechúrikovitý šelest, alveolárne dýchanie.* V ďalšom texte sa popri vezikulárnom dýchaní hovorí najmä o *skliepkovom dýchacom šeleste* alebo o *skliepkovom dýchaní* [79, 80]. Nadbytok synoným tu zbytočne rozkolísava dobrý úzus, ktorým je v klinickom názvosloví *mechúrikový dýchací šelest* a *mechúrikové dýchanie.* Tieto názvy sa dôsledne používajú v spomenutej

knihe Dérera a kol., ako aj v učebniciach pre zdravotnícke školy. V nadväznosti na platné anatomické názvoslovie inak ani nemôže byť, pretože *alveoli pulmonis* sú podľa neho *pľúcne mechúriky* a názov *skliepok* a *skliepkový* sú v ňom neznáme. Rozkolísavaním dobrého úzu je aj charakterizovanie vedľajších dýchacích fenoménov vo vete *Vlhké rachoty môžu byť prízvučné a neprízvučné* [82]. Správna podoba prídavného mena je *zvučné* a *nezvučné* (Dérer a kol.). Nezdajú sa nám šťastne preložené názvy časových fáz krepitu vo vete *Krepitus ... označuje sa ako vstupný (crepitus indux) a výstupný (crepitus redux)* [72]. Ak už *crepitus indux* a *redux* chceme prekladať, primeranejšie by bolo (latinskej pôvodine aj samej veci) vravieť o *úvodnom* a *záverečnom krepite.* Prvý je auskultačným prejavom úvodnej fázy pneumónie, druhý je prejavom jej záverečnej fázy. Základný anatomický názov *hrudník* vyžaduje, aby sme hovorili o auskultácii *hrudníkového hlasu,* a nie *hrudného hlasu* [83]. Keďže *záduch* a *dýchavica* sú pojmy s odlišnou náplňou, nemožno hovoriť o *záchvatoch dýchavice (asthma bronchiale)* namiesto o *záchvatoch záduchu* (*dýchavica* = dyspnoe) [23]. Spojenie *poloha „honiaceho psa"* [31] nie je namieste natoľko, že nepatrí ani do zátvorky, ani do úvodzoviek. Černáček a kol. (Neurologická propedeutika, SAV 1976, s. 29) používajú primerané označenie *meningálna poloha* so stručným a vystihujúcim opisom (chorý leží na boku, s hlavou v záklone a končatinami vo flexii).

Dosť často sa v texte stretávame s nerešpektovaním slovenského anatomického názvoslovia, ktoré je najustálenejšou časťou našej medicínskej terminológie. Ukazuje to napr. opakované používanie názvu *dolná čeľusť* [21, 52, 61, 220, 289] namiesto správneho *sánka, obličaj* namiesto náležitého *tvár* [36, 39], používanie názvov *kožná riasa, sliznicové riasy* [44, 138, 168, 201, 203, 211, 331, 337] namiesto ustáleného *kožná krkva, sliznicové krkvy* (*riasy* = ciliae, *krkvy* = plicae). Ustálené názvoslovie a primerané anatomické označenie nedovoľujú spôsob opisu *U žien je ochlpenie v podpaží a nad symfýzou* [45]. Namiesto *v podpaží* je správne *v pazuchovej jame,* a keďže ochlpenie u ženy nie je iba nad symfýzou, ale aj pod ňou, primerané označenie je *v lonovej oblasti* alebo *v ohanbovej oblasti.* Anatomické názvoslovie nepozná podoby *trieslový väz* [129] a *pod trieslom* [133], iba názvy *slabinový väz* a *pod slabinou.* Oficiálny termín *eminentia iliopectinea* nemožno nahradiť formou *e. ileopectinalis* [129]. *Stredová čiara* je iba *linea mediana* prechádzajúca stredom mostíka (sterna), preto nemožno hovoriť *v stredovej axilárnej čiare* [146, 148], ale iba *v strednej axilárnej čiare. Podpazuchová jama* [150] sa oficiálne volá *pazuchová jama.* Črevá palpačne nevyšetrujeme proti *zadnej strane brucha* [153], ale proti *zadnej stene brucha.* Namiesto *kĺbu palca nohy* [16] malo byť správne *kĺbu veľkého palca,* namiesto *vzostupnej aorty* [179] *vystupujúcej aorty* a namiesto *descendentného ramienka duodéna* [216] malo byť *zostupnej časti duodéna (pars descendens duodeni).* Autor sa dostáva do ťažkej situácie, ak chýba presná kodifikácia termínu, ako je to vo vete *pri obštrukcii väčších intrahepatálnych žlčovodov* [341]. Pod žlčovodom rozumieme *ductus choledochus,* ťažko teda hovoriť o intrahepatálnych žlčovodoch. Sami uprednostňujeme pomenovanie *vnútropečeňové* alebo *intrahepatálne žlčové vývody.* Pri použití tohto názvu ešte zostáva v rezerve označenie pre najjemnejšie vnútropečeňové vývody, *žlčové*

kapiláry. Mliečna žľaza [374] má v anatomickom názvosloví pomenovanie *prsník* alebo *prsníková žľaza (mamma, glandula mammaria).* Neobstojí ani podoba *jednovaječných*, príp. *dvojvaječných dvojčiat* [469], pretože kodifikovaná podoba je *jednovajíčkových* a *dvojvajíčkových.* Duplicita vznikla použitím toho istého názvu v slovenskej a latinskej podobe vo vete *V ľavom dolnom kvadrante je colon sigmoideum, ľavý vajíčkovod, ovárium a tuba uterina* [137] *(tuba uterina* = vajíčkovod).

Náš súčasný medicínsky jazyk nie je odkázaný na používanie nevhodných podôb *zdurený, zdurenie: zdurené žľazy* [17, 53], *zdurená sliznica* [61], *zápalové zdurenie* [73], *bolestivé zdurenie* [143], *odlíšiť od cievneho zdurenia (stázy) [56].* Známe sú výstižné a priezračné názvy *navretý, navretie: navreté žľazy, navretá sliznica, zápalové navretie, bolestivé navretie.* V prípade tzv. *cievneho zdurenia (stázy)* [56] ide o iný druh chorobnej zmeny, ktorú označujeme *cievne nabehnutie.* Termín *navretie* sa v tomto význame používa aj vo veterinárnej medicíne.

Opakovane použité pomenovanie *tras* [31, 32] v zmysle *tremor* sa žiada nahradiť podobou *trasľavosť* (pozri napr. Vademecum medici, Osveta 1972). Prekladať anglický termín *flapping tremor* ako *plápolavý tras* vyznieva príliš fantasticky a budí neprimerané asociácie. *Flapping tremor* je rýchla a nepravidelná trasľavosť, ktorá pripomína bitie vtáčích krídel. U nás sa čiastočne zaužívala podoba *kývavá trasľavosť* (Vnútorné choroby, Osveta 1963). Mohlo by sa uvažovať o prípadnom použití podoby *trepotavá trasľavosť.*

Únavnosť [22] sa dá vhodnejšie označiť ako *unaviteľnosť* a *strnulé držanie tela* [30 a opakovane] ako *meravé držanie tela.*

Termínom *ryha* nemožno ľubovoľne nahrádzať ustálený názov *brázda.* Napr. spojenie *kontrastná látka vypĺňa ryhy medzi sliznicovými riasami* [203] má pri použití správnych názvov podobu *kontrastná látka vypĺňa brázdy medzi sliznicovými krkvami.* Na tvrdom podnebí nie sú *transverzálne ryhy* [62], ale *transverzálne brázdy* (sulci palatini = *podnebné brázdy).*

Formálne neprimeraná a sčasti dezinformujúca je informácia: *Pri stenóze pyloru môžeme v epigastriu pozorovať žalúdočné spevňovanie... Ak je obštrukcia v hrubom čreve, vidíme miestne spevňovanie v určitej oblasti. Tento úkaz označujeme ako peristalsis* [138]. *Spevňovanie* je nevhodné označenie *viditeľnej peristaltiky* a nezodpovedá skutočnosti, že tento úkaz označujeme ako *peristalsis. Peristalsis* je anglický názov peristaltiky a nič viac. Nedostatočne zrozumiteľná a čiastočne žargónová je veta *Brucho klepeme vo vertikálnych čiarach, z jednej strany brucha na druhú* [140]. Veta iste má povedať *Brucho vyšetrujeme poklopom vo vertikálnych čiarach, pričom postupujeme od jednej strany brucha k druhej.* Pri ochoreniach žlčníka sa bolesti nepremietajú *do pravého ramena* [143], ale *do pravého pleca.* Zámena názvu *plece* za názov *rameno* úplne mení obsah informácie. Ťarbavé slovo *reaktibilita* [144] má primeranú podobu *reaktivita.*

Na učebnicu a príručku sa kladie požiadavka, aby rešpektovala nielen domácu, ale aj medzinárodne uznanú terminológiu. Preto označenie *postnekrotická cirhóza* [148], ktoré je už vecou minulosti, mal nahradiť termín *makronodulárna cirhóza.* Podobne dakedajšie označenie *bakteriálna endokarditída* [59, 291] sa zmenilo na podobu *infekčná endokarditída.*

Jeden z prejavov sexuálneho dimorfizmu neoznačujeme ako *hlboké kútiky*

na čele [156], ale ako *hlboké kúty* (iné je *ústne kútiky*). Nie je správne hovoriť o *syndróme rameno-ruka* [159], keďže originálny názov je *shoulder-hand syndrome*, teda *syndróm plece-ruka*. Veta *Vrodená a získaná cystická degenerácia pľúc (honeycomb lung, Waben oder Zystenlungen* [171] je pozoruhodná tým, že obsahuje anglický a dva nemecké názvy odchýlky, no nepozná plne ekvivalentný domáci názov *plástovité pľúca*.

Namiesto názvu *sústo* [200] má byť správna podoba *hlt*. Zvukový efekt pri úniku vzduchu má nielen latinské pomenovanie *ructus*, ale aj slovenský názov *grgnutie*. Žargónovo vyznieva spojenie *röntgen dvanástnika* [207] namiesto *röntgenové vyšetrenie dvanástnika*.

Nevhodnú jazykovú výpomoc vidno vo vete *Na rukách zhrubnú mäkké časti (prackovité ruky — spade hand)* [220]. Zabudlo sa na výstižné slovenské pomenovanie *lopatovité ruky*, čo je výraz taký blízky životu, že ho pozná aj Zátureckého zbierka slovenských prísloví (Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia, Tatran 1974, s. 92: *Ruky ako lopaty*). Nahradiť ho mali dva nepotrebné názvy, z ktorých jeden je anglickým ekvivalentom slovenského pomenovania. Pochybené narábanie s angličtinou vidno aj vo vete definičného rázu *Hodnoty tlaku, namerané bez osobitnej prípravy vyšetrovaného, sa označujú ako príležitostný (kauzálny) tlak* [286]. *Príležitostný* je anglicky *casual*. Nehovorí nič viac ako slovenský ekvivalent. V zátvorke čítame však *kauzálny, príčinný*, namiesto pravdepodobného autorovho *kazuálny, príležitostný*. Nepríjemná chyba vznikla pravdepodobne omylom sadzača. Ak je to tak, tlačiarenský škriatok sa pomstil autorovi za zbytočné slovo v zátvorke. Anglické slovo *clubbing* [220] pojmovo neprináša nič oproti *paličkovitým zmenám*, alebo výstižnejšie *kyjačikovitým zmenám*.

Zbytočná je formulácia *indikuje pri zjavení sa pretrvávajúcej dysfágie* [300], keď sa očividne chce povedať *indikuje pri pretrvávaní dysfágie*. Fibroskop nemá *čelovú optiku*, ale *prográdnu* alebo *čelnú*, prípadne *prednú*. Sloveso *vylepšiť* [330] namiesto starého *zlepšiť* je skôr nepodarok ako potreba. Zbytočnú tautológiu obsahuje formulácia *hemostipsu krvácania z erózií možno vykonať* [334]. *Hemostipsa* znamená *zastavenie krvácania*, čiže veta obsahuje pojem krvácania dva razy. V nijakom prípade sa nerobí *diferenciálna diagnostika posthepatálneho syndrómu* [335], pretože syndróm by bol prejavom stavu bez pečene, ale *posthepatitického syndrómu*. Veta *Podobné zmeny zistíme aj pri akútnych stavoch chronickej hepatitídy a pečeňovej cirhózy* [340] mala znieť ... *pri akútnych náporoch v priebehu chronickej hepatitídy a pečeňovej cirhózy*. Aj spojenia *pri akútnych nárazoch ochorenia* [347, 349] a *akútne nárazy cirhózy* [348] vyžadujú korekciu s použitím názvu *akútne nápory*. Treba kvitovať, že na s. 358 sa tento názov uplatňuje v spojení *pri nekrotickom nápore cirhózy*. *Žltá atrofia pečene* [355] je historický termín, ktorý nemôže zastúpiť názov *masívna nekróza pečene*. Historické sú aj názvy *kvasná a hnilobná dyspepsia* [369]. Názvy zanikli bez náhrady novšími, lebo sa ukázalo, že sú to nie chorobné jednotky, ba ani nie syndrómy. Spojenie *pri dráždivom tračníku (colica mucosa)* [369] neobstojí ani jazykovo, ani vecne. Ide o *syndróm dráždivého hrubého čreva (colon irritabile)*. *Colica mucosa* je iba jedným z možných príznakov a názov sa pokladá v gastroenterologickej terminológii za nepotrebný. Zaužívané pomenovanie úzkej, spastickej stolice pri dráždivom hrubom čreve je *ceruzovitá stolica*, nie

tužkovitá [368]. Správna podoba spojenia *Ehrlichove pozitívne látky* [391] je *pozitívna Ehrlichova skúška.*

Nezvyčajnú a nepotrebnú terminológiu použil autor vo vete *Nutkavé dýchanie je také, pri ktorom chorí majú pocit dychovej tiesne* [73]. Miesto *nutkavého dýchania* hovoríme v týchto situáciách o *vzdychavom dýchaní,* čo je pre poruchu veľmi charakteristické, a namiesto *pocitu dychovej tiesne* hovoríme *o pocite nedostatku vzduchu.* Ťažko si predstaviť, ako by sa dala *vykonať správna anamnéza* [12], no nie je tajomstvo, ako sa *správne získava anamnéza od chorého.* Pod spôsobom *liečenia sťažností chorého* [12] myslel pisateľ pravdepodobne na *spôsob rozprávania o ťažkostiach.*

Slovenčina má veľmi vhodné výrazy na označenie polohy jednotlivca, teda v lekárskej činnosti na označenie polohy chorého alebo vyšetrovaného: *ležiačky* alebo *poležiačky, sediačky* alebo *posediačky, stojačky* alebo *postojačky.* Prekvapujúco sa tieto pojmovo vynikajúce jednoslovné označenia polohy nepoužívajú alebo vytláčajú. Nahrádzajú sa spojeniami *v ľahu* [102, 114, 133 a inde], *v ležiacej polohe* [161, 190], *v sede* [16, 64, 102 a inde], *v sediacej polohe* [30, 147], *v stoji* [64, 113, 161, 310], *v stojacej polohe* [110, 190]. Pokladáme to za vzdávanie sa účelnejšej vyjadrovacej formy a za ochudobňovanie nášho jazyka o jednu z jeho predností. Výnimočne sme našli podobu *postojačky* na s. 243.

Tendencia „sklzu" z podoby *pupočný* na *pupkový* (28, *oblasť pupková* = regio umbilicalis) sa nám zdá v súlade s vývinovými tendenciami slovenčiny. Pojmová náplň oboch podôb je rovnaká a ak tu v minulosti bol pokus o jej rozlíšenie, bol umelý a neopodstatnený, podobne ako pri názvoch typu *žalúdkový vred,* ale *žalúdočná šťava* a pod. (v súčasnosti *žalúdková šťava).*

Nie je správne vyhýbať sa ustáleným domácim názvom v prospech takmer výlučného používania medzinárodnej gréckej či latinskej podoby, ako je to napr. v prípade *testes* [155] namiesto *semenníkov.* Dlhoročné skúsenosti ukazujú, že tak domáce anatomické názvoslovie, ako aj už jestvujúce klinické názvoslovie poznajú lepšie žiačky zdravotníckych škôl ako lekári. Čudná situácia vzniká pri externom vyučovaní lekárov na zdravotníckych školách. Lekári sa často učia domáce názvy z učebníc pre žiačky, ak sa ich vôbec učia a neignorujú ich.

Záverom prichodí konštatovať, že doc. Takáč so spolupracovníkmi sa odvážne podujali dať našim študentom a lekárom do rúk modernú príručku vyšetrovacích metód vo vnútornom lekárstve. Týmto pozitívnym činom vyplnili citeľnú medzeru v literatúre o vnútornom lekárstve. Jednotlivé kapitoly knihy majú nerovnakú úroveň, čo sa vzťahuje aj na jazykovú stránku diela. To, pravda, vonkoncom nie je na prekážku, aby sa dielo v prípadnom ďalšom vydaní nestalo homogénnejšie, terminologicky vycibrenejšie a prísnejším výberom materiálu lepšie prispôsobené svojmu náročnému poslaniu.

Zo širokého hľadiska sa žiada dodať, že publikujúci lekári nevenujú dosť pozornosti kultúre jazyka, čo sa prejavuje rušivo aj pri tvorení a pestovaní domácej terminológie. Lekári ako autori kladú priveľké, nezriedka ťažko zvládnuteľné nároky na jazykových redaktorov. Dakedy tým utrpí nielen jazyková úroveň diela, ale aj pravdivosť a presnosť sprostredkúvaných informácií.

B. Finďo

Čo sme čítali v inzertnej rubrike Pravdy

Na základe jazykového materiálu získaného sledovaním inzertných rubrík denníka Pravda v číslach z 15., 16., 17., 22., 23., 29., 30., 31. mája a z 5. a 6. júna t. r. (uvedenými číslami je v ďalšom texte označený výskyt jednotlivých javov v príslušnom čísle Pravdy) pripravili sme pre Pravdu, tlačový kombinát KSS, posudok o jazykovej úrovni inzertnej rubriky. Vyberáme z neho závažnejšie postrehy a zovšeobecnenia.

1. Pracovníci JÚĽŠ SAV sa jazykovému rozboru inzerátov nevenujú prvý raz. Pred štyrmi rokmi urobili na požiadanie Slovenského úradu pre tlač a informácie podrobnú jazykovú analýzu reklamných textov a inzerátov v denníkoch Pravda, Práca, Smena a v bratislavskom Večerníku. Výsledky pozorovaní a rozboru prednieslí príslušným pracovníkom na besede o jazykovej kultúre. Diskusia na tejto besede sa uzavrela konštatovaním, „že pracovníci inzertných oddelení majú umožňovať publikovanie iba takých textov, ktoré sú v súlade so súčasnou kodifikáciou spisovnej slovenčiny. Od takéhoto postoja môžeme očakávať zvýšenie jazykovej kultúry v reklamných a inzertných rubrikách dennej tlače...“ (pozri Kultúra slova, *9*, 1975, s. 317).

Jazykový rozbor inzerátov a reklám z uvedených čísel denníka Pravda ukazuje, že požiadavka publikovať iba jazykovo upravené texty sa nespĺňa celkom uspokojivo a v daktorých inzerátoch sa obchádza. Presvedčivým dôkazom je veľkoplošný inzerát (reklama) podniku Slovenský priemysel kameňa, ktorý ponúka *haklíky hrubé z rhyolitu k stavebným účelom* (22). V krátkej ponukovej časti inzerátu sú dve syntaktické chyby *(haklíky hrubé* — nenáležitý slovosled; *k stavebným účelom* — správ. *na stavebné účely / ciele),* jedna pravopisná chyba *(rhyolit* — správ. *ryolit)* a jeden lexikálny rébus: slovo *haklík* ako kľúčové slovo celého textu je v slovenskej spisovnej slovnej zásobe málo známe, nemotivované, takže adresát ani nevie, čo mu vlastne Slovenský priemysel kameňa ponúka; ako nárečové uvádza toto slovo Slovník slovenského jazyka vo dvoch významoch (I. zväzok, s. 455). Podľa prvého významu („kovové očko, do ktorého sa zapína háčik, babka“) možno usudzovať, že pravdepodobne sa hovorí o nejakých háčikoch, príchytkách. V špeciálnom slovníku (Stavebnícky náučný slovník I, s. 116) možno zistiť, že v inzeráte sa ponúka „lomársky výrobok hrubo opracovaný do tvaru pravouhlého rovnobežnostena“. Nesplnenie záveru spomínanej diskusie potvrdzujú aj nedostatky zistené v iných inzerátoch.

2. Z okruhu pravopisu treba spomenúť zbytočné písanie čiarky pred spojkou *alebo,* keď sa vyjadruje dvojaká možnosť (*hláste sa osobne, alebo písomne* — 17), pred zátvorkou (bližšie informácie, [č. tel.]), pred spojeniami s funkciou nezhodného prívlastku (typ *trust podnikov, so sídlom v Žiline* — 16). Naopak čiarka chýba v súvetiach za vloženou vedľajšou vetou uvádzanou zámenom *ktorý: ...o ten starší, ktorý vám už doslúžil* (!) *a o ten nový, pre ktorý sa rozhodujete* (16). Okrem čiarky sa v skúmanom texte z interpunkčných znamienok nepoužíva vždy náležite pomlčka. Tá je nefunkčná vo formuláciách typu *Informácie podá a objednávky prijíma — odbyt podnikového riaditeľstva* (31 — ide o zbytočné použitie pomlčky), ako aj vo formuláciách: *prijme ženy — dievčatá* (17), kde sa namiesto pomlčky mala použiť spojka *alebo,* keďže pomlčkou sa alternatívnosť nevyjad-

ruje. — Bodka nepatrí za číslovkou v prípade typu *v zmesi 12. odtieňov farieb* (15), lebo *dvanásť* je tu základná, nie radová číslovka. — V zložených slovách typu *foto-materiál* (16) sa nepíše spojovník — porov. *fototechnika, fotočlánok, fotobunka* a i.

V slovách *kádmium* (29), *diety* (24), *protidážďová čiapka* (16) je chybná kvantita, ich korektné podoby sú *kadmium, diéty, protidažďový.*

3. Morfologické nedostatky majú ponuky typu *(prijme) zváračov el. oblúkom vyučený (zaučený), nožničiarov zaučený, natieračov vyučený* (30), *technického kontrolóra — laborant* (17). Nedostatkom je to, že sa postponovaný prívlastok nezhoduje s tvarom určovaného podstatného mena a že aj postpozícia je tu vlastne nefunkčná (správ. *zaučených nožničiarov, vyučených natieračov* atď.). Aj prístavok *laborant* má sa v tvare zhodovať so slovom *kontrolór* (správ. *technického kontrolóra — laboranta,* resp. slovo *laborant* možno uviesť v zátvorke).

4. Je všeobecne známe, že prijímateľa akéhokoľvek textu najviac rušia lexikálne nedostatky. V osobitnej miere to platí o textoch, pri ktorých sa uplatňuje maximálna úspornosť. Inzeráty patria medzi takéto texty predovšetkým. Žiaľ, ani lexika sledovaných inzerátov nie je vždy v súlade so súčasnou spisovnou normou; osobitne prekvapuje, že sa v nich používajú aj také slová, ktoré sa už neraz kriticky rozoberali v publikačných orgánoch jazykovej kultúry. Vlastnosť spisovnosti nemožno priznať slovesám *zahájiť (prevádzka, ktorú zahájime — 17), preplácať (cestovné preplácame paušálne — 24, cestovné preplácame — 5), doporučovať (doporučujeme vám — 16), poriadať (v lete poriadame zájazdy — 15),* nech by ich frekvencia bola akákoľvek vysoká. Sú to totiž napospol prostriedky, ktoré sa buď používajú v iných významoch, buď sú nespisovné. V daných kontextoch bolo treba použiť slovesá *otvoriť, vyplatiť/vyplácať, odporúčať, usporadúvať* alebo v poslednom prípade aj *zabezpečovať, pripravovať, organizovať.* Podobná situácia je pri adjektívach *vytrvalý, zakrslý (...vytrvalých chryzanthém* [!], *stredných a zakrslých karafiátov* — 30; aj v tomto inzeráte sa na veľmi malom priestore stretli pravopisné a lexikálne chyby — správ. *trvalé chryzantémy, drobné či drobučké klinčeky), vonný (vonné karafiáty* — 15, správ. *voňavé klinčeky), kovotlačiteľský (kovotlačiteľské výtlačky* — 30, správ. *kovotlačové,* porov. *oceľotlačový, meditlačový).* Prídavné meno *strojný (strojné žehlenie* — 15) ustupuje podobe *strojový (strojové žehlenie* — porov. *strojové ovládanie, riadenie, počítanie).*

Osobitnú pozornosť si vyžadujú zložené prídavné mená; neistota v ich používaní, známa z iných oblastí jazykovej praxe, sa odráža aj v skúmaných inzerátoch. V inzerátoch sa používa zložené adjektívum *družstevno-podnikový, podnikovo-družstevný* i *podnikovodružstevný* (15, 23, 30), *družstevno-stabilizačný* (16), *stavebno-stolársky* (16), *strojno-technologický* (22). Pri prvom prídavnom mene je neistota v poradí zložiek a v pravopise. Významový rozbor celých spojení však ukazuje, že tu vlastne nemôže ísť o zložené prídavné mená, lež o slovné spojenia viac alebo menej ustálené. Základom výrazu je spojenie *družstevný byt* a ten môže byť *stabilizačný, podnikový* ap. Náležitá podoba týchto spojení je teda *podnikový družstevný byt, stabilizačný družstevný byt.* Analogicky treba vysvetľovať aj význam spojenia *strojno-technologické zariadenie* — ide o technologické zariadenie, ktoré je *strojové.* Naproti

tomu v prídavnom mene *stavebno-stolársky* je odvodzovacím základom určovací sklad *stavebné stolárstvo,* a preto ústrojná podoba tohto prídavného mena je *stavebnostolársky.*

Okrem zložených prídavných mien je v inzertnej rubrike pomerne rozkolísaný pravopis názvov povolaní typu *učiteľ slovenčinár.* Poznačili sme si podoby *murár-fasádnik, ekonóm-plánovač* (30), *murár-kominár* i *murár — kominár* (15), *stolár — modelár, elektrikár — slaboprúdár* (23), *vodič — opravár* (24) atď. Nejednotnosť je v tom, že sa názvy raz používajú so spojovníkom, inokedy však s pomlčkou, a chyba v tom, že sa v nich vôbec používajú tieto znamienka. Bez spojovníka sa píšu aj názvy typu *elektro-konštruktér* (15, 17). Spojovník nie je funkčný ani v zloženiach typu *vodo-plynoinštalatér* (23). Ide o dve profesie, ktorých názov v spisovnej slovenčine nemožno utvárať mechanickým zrážaním slovotvorných prvkov.

Napokon do spisovnej slovnej zásoby nepatria ani podstatné mená *rolňa (rolne foto-materiálu* — 16, azda *zvitky fotografického materiálu), varač* (17 — tento názov predpokladá slovesný odvodzovací základ, lenže spisovná slovenčina nepozná sloveso *varať*), *šponár* (24 — správ. *hoblinár*), *tesnopis* (5 — správ. *rýchlopis*), *strojárenstvo* (31 — správ. *strojárstvo*).

5. Chronickým nedostatkom inzercie je nenáležité používanie niektorých predložiek. V ostatnom čase sa vo všeobecnosti viditeľne zvýšila frekvencia predložky *pre,* ktorá konkuruje najmä predložke *na,* ale aj iným predložkám. Odráža sa to aj v dennej tlači. V zhode s najnovším výskumom pokladáme použitie predložky *pre* za korektné vo vyjadreniach typu *prijať pre svoje stavby, prijať pre novo sa otvárajúcu jednotku* (5), pretože tu sa zdôrazňuje „skôr oblasť činnosti bez presnejšieho vymedzenia pracoviska" (pozri J. Horecký, Vymedzovací význam predložky pre v slovenčine. KS, *12,* 1978, s. 46). Ide v nich o tzv. vymedzovací význam predložky *pre.* Naproti tomu v spojeniach typu *prijať* (pracovníkov) *pre zabezpečenie presunových úloh* (30) ide o cieľový význam (aby pracovníci zabezpečili), a preto bolo treba použiť predložku *na.* Predložka *na* patrí aj do vyjadrení *pre jarnú výsadbu ponúkame* (17), *pre svoju objednávku použite* (15), *podmienky pre prijatie* (23 — podrobnejšie o tom pozri J. Kačala, Predpoklady na štúdium, Práca, 2. 5. 1979, s. 3). Predložka *pre* je nadbytočná vo vyjadreniach *ubytovanie pre slobodných poskytneme* (16), *zabezpečuje odborný rast pre všetkých pracovníkov* (24), keďže pri slovesách *poskytnúť, zabezpečiť* sa v spisovnom jazyku ustálila bezpredložková väzba s 3. pádom: *poskytnúť komu čo, zabezpečiť komu čo.* Okrem predložky *pre* sa v istých prípadoch v rozpore so spisovným úzom a súčasnou kodifikáciou používajú aj ďalšie predložky, najčastejšie predložka *k.* Vo vyjadreniach *robotník k vrtným súpravám* (31), *sadzač k novým výrobným zariadeniam* (16) ide opäť o vymedzenie pôsobnosti príslušného pracovníka; pracovníci, ktorým sa ponúka pracovná príležitosť, majú obsluhovať vŕtacie súpravy, resp. výrobné zariadenia (porov. v citovanom článku J. Horeckého názov *žeriavnik pre obsluhu mostných žeriavov,* s. 45), preto sa mala použiť vymedzovacia predložka *pre* (takisto aj vo vyjadrení *prijať pracovníkov na technologické zariadenia* — 15). Pri spojení *hľadáme vodiča — opravára k T603* (17) sa ponúka riešenie s vynechaním predložky (porov. *vodič traktora, vodič motorky).* Za nepríjemné chyby pokladáme používanie istých predložiek v takýchto prípadoch: [hľadá] *sondy k ultrazvukovému prístroju* (15,

22 — správ. *na*), *ponuky zasielajte na náš podnik* (16 — správ. *nášmu podniku, do nášho podniku*), *pracovníčka s ovládaním strojopisu* (5 — *ovládajúca strojopis*), *u vybraných profesií* (17 — *pri vybraných profesiách*).

6. Pokiaľ ide o syntaktické (skladobné) javy, väčšia pozornosť sa pri formulácii inzerátov musí venovať slovosledu. Vo vete *S výhradou medzipredaja ponúkame tieto zásoby* (24) je so zreteľom na predchádzajúci kontext východiskom výpovede spojenie *tieto zásoby: Tieto zásoby ponúkame ...* Pôvodný slovosled by obstál, keby sa veta uzavrela dvojbodkou a po nej by nasledovalo vyratúvanie konkrétnych zásob. Chybný slovosled je aj v ponuke *Prihlášky možno podať ... personálnemu oddeleniu, doložené dokladmi* (24). Spojenie *doložené dokladmi* rozvíja slovo *prihlášky*, a teda patrí bezprostredne zaň. Nenáležitý slovosled je dosť často príčinou vzniku tzv. falošných syntagiem, napr.: *prijme ... robotníkov do dielní týchto profesií* (15 — správ. *prijme do dielní robotníkov týchto profesií* alebo *ovládajúcich tieto profesie*). Obrátený slovosled vo výrazoch *sonda priama, sonda uhlová, defektoskop ultrazvukový* (22) je v príslušných kontextoch nefunkčný a v dôsledku toho aj neprirodzený.

Podobne ako v novinových textoch vôbec aj v inzertných textoch je z hľadiska hladkého priebehu komunikácie potrebné citlivejšie zaobchádzať s pasívnymi konštrukciami. Štylizácie typu *kde vám budú poskytnuté bližšie informácie* (16), *pre žiakov ... je poskytované ubytovanie* (16) sú reliktom odstupového (odmeraného) byrokratického vyjadrovania a umŕtvujú dynamiku výpovede.

Ľahké porozumenie textu nijako nenapomáhajú ani konštrukcie s tzv. genitívnym reťazcom. Vo vete *V rámci zabezpečovania záväzných úloh špeciálnej investičnej výstavby súrne potrebujeme ...* (15) sa im dá vyhnúť napr. takto: *Na zabezpečenie záväzných úloh v špeciálnej investičnej výstavbe ...*

Pri štylizovaní inzerátov treba osobitne dbať, aby štylizácia bola jednoznačná, presná a jasná. Inzerátom bez týchto vlastností sa ťažšie dosahuje vytýčený cieľ a okrem toho sa zvyčajne vyvolá neželateľný úsmev. Napr.: *Pre niektoré profesie možnosť pridelenia bytu* (16 — byty sa môžu prideliť iba robotníkom, pracovníkom ovládajúcim isté profesie, nie profesiám). Istú citovú reakciu môže vyvolať nesprávne zvolené slovo, napr. *vykonávanie strešných izolácií a krytín* (23 — izolácia by sa hádam ešte dala „vykonať", no krytina už vonkoncom nie; namiesto slova *vykonanie* bolo treba použiť slovo *zhotovenie, vyhotovenie*), *odpratať náhrobky* (15 — sloveso *odpratať* je v danej súvislosti drsné, štylisticky vhodnejšie by bolo sloveso *odložiť*, resp. *odviezť, premiestniť* a i.).

V takých krátkych novinových útvaroch, ako sú inzeráty, treba bedliť, aby do textu nevkĺzli chyby z nepozornosti. Vo formulácii *Prihlášky u vedúcej sorty* (5) malo byť namiesto slova *sorta* slovo *sestra* a z formulácie *textový materiál k výročiu dejinného ÚV KSČ* (15) vypadlo slovo *zasadania* (a namiesto adjektíva *dejinný* bolo by tu primeranejšie prídavné meno *historický*).

Naostatok treba ešte upozorniť, že inzeráty preplnené skratkami a značkami neplnia dobre svoju funkciu. Ak sa použijú skratky a značky menej známe alebo celkom neznáme, informačná hodnota inzerátu sa môže oslabiť alebo úplne stratiť. V inzeráte Ústavu aplikácií výpočtovej techniky (24) sa

použil napr. značky *ÚAVT, GR, ZAVT, ÚPV, ASRT, ZPD, VT, SPV,* pričom viacere z nich bez paralelného neznačkového znenia názvu.

Sonda do inzertnej rubriky Pravdy ukazuje, že aj po spomenutom kritickom hodnotení jazykovej úrovne inzertných a reklamných textov sa naďalej vytrvalo drží prax, ktorá je z hľadiska jazykovej kultúry neprípustná. Sami pracovníci v oblasti inzertnej služby musia zvážiť, prečo je to tak, a mali by urobiť účinnejšie opatrenia, aby sa výsledky jazykových rozborov ich inzerátov uplatnili aj v živej praxi. Inak by takéto analýzy stratili zmysel.

I. Masár

SPYTOVALI STE SA

Štartér i spúšťač, predchádzať i predbiehať. — Ing. J. Kundráth z Moldavy, učiteľ na strednej priemyselnej škole a vo výcvikovom stredisku vodičov, nám poslal kópie listov adresovaných Československej televízii v Bratislave, redakcii časopisu STOP a denníka Práca. V listoch sa kriticky stavia k tomu, že v televíznej relácii pre motoristov sa bežne používajú vyjadrenia *predbiehané vozidlo odbočí doľava,* hoci v známej vyhláške číslo 100/1975 Zb. sa kodifikoval termín *predchádzanie* (nie *predbiehanie)* a v súvislosti s odbočovaním sa tam hovorí o odbočovaní *vľavo, vpravo* (nie *doľava, doprava).* Pisateľ má kritické poznámky aj k používaniu termínu *reflektor,* a to z rovnakej príčiny ako k termínu *predbiehanie* (v citovanej vyhláške sa ustálil termín *svetlomet),* ďalej k termínom *excenter* (namiesto *výstredník), štartér* (namiesto *spúšťač)* a k vyjadreniu *v akumulátore bude viac šťavy.* Hoci jednotlivé relácie a rubriky víta ako pomoc motoristom, v liste redakcii časopisu STOP napísal, že má „veľmi vážne námietky proti nesprávnym výrazom" a nevie, „čo si má myslieť o autoroch, ktorí predkladajú širokej motoristickej verejnosti takéto ‚odborné' výrazy".

Z listov je zreteľný žičlivý postoj pisateľa k ustáleným termínom a k jazykovej kultúre, no predsa je potrebné posúdiť, či v jednotlivých prípadoch naozaj ide o nesprávne výrazy. Dvojice výrazov (presnejšie odborných termínov) *štartér — spúšťač, reflektor — svetlomet, excenter — výstredník* nepredstavujú totiž protiklad nesprávny — správny termín, lež iba protiklad prevzatý — domáci termín. Je pravda, že v niektorých príručkách a textoch sa uprednostňujú domáce termíny. Napr. v publikácii *Učebnica pre autoškoly* (Praha, Naše vojsko 1973) sa používa termín *spúšťač,* ale na pomenovanie činnosti zabezpečovanej spúšťačom sa ako rovnocenné používajú termíny *spúšťanie, štartovanie* (s. 59). Vo všeobecnosti však platí, že dvojice *štartér — spúšťač, excenter — výstredník* sú synonymné odborné termíny (pozri Polytechnický náučný slovník, Bratislava, Alfa 1968, s. 449 a 108). Z vecného hľadiska je trocha iná situácia pri dvojici *reflektor — svetlomet* (podľa citovaného slovníka nejde o celkom totožné reálie), no v živej jazykovej praxi aj termíny *reflektor, svetlomet* fungujú ako rovnoznačné, pričom častejší je práve termín *reflektor* než *svetlomet.* (Pri prvom je v publikácii J. Mistríka Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969 relatívna frekvencia slova označená indexom 8, pri druhom indexom 1.)

Ani dvojicu *predchádzanie — predbiehanie* nemožno hodnotiť podľa kritéria správne — nesprávne. V spomenutej vyhláške sa slovo *predchádzanie* ustálilo ako termín v oblasti cestnej premávky. Slovo *predbiehanie* má však ten istý obsah (význam), lenže nemá terminologickú platnosť. Dvojica *predchádzanie — predbiehanie* predstavuje protiklad termín — netermín, obidva členy dvojice sú však plne spisovné slová.

Z jazykového a osobitne terminologického hľadiska je oprávnená námietka proti používaniu slova *šťava* vo význame „elektrolyt v akumulátore" (známe je používanie tohto slova aj vo význame „pohonná látka, benzín"). Ide o slangový výraz, ktorý v spisovnom odbornom texte nie je prípustný. (V denníku Práca ho autor dal do úvodzoviek, čím naznačil, že si uvedomuje jeho štylistickú hodnotu.)

V súbore príkladov, ktoré pisateľ veľmi prísne a priamočiaro kvalifikoval ako nesprávne výrazy, obstojí jeho kvalifikovanie len v ostatnom príklade. V predchádzajúcich prípadoch ide o synonymné odborné termíny, príp. o protiklad termín — netermín, pričom vždy máme do činenia so spisovnými, teda správnymi výrazovými prostriedkami. Platí to aj o príslovkových výrazoch *doľava, doprava — vľavo, vpravo.*

Používanie ustálenej a jednotnej terminológie treba dôsledne vyžadovať napr. vo vyučovacom procese, v odborných publikáciách a článkoch. Pre popularizačnú literatúru — v našom prípade ju väčšinou svojich článkov reprezentuje časopis STOP a takisto motoristická rubrika v denníku Práca — nie je však prijateľný odmietavý postoj k zamieňavému používaniu všeobecne zrozumiteľných synonymných termínov, resp. k paralelnému používaniu termínov a ich neterminologických náprotivkov. Živosť podania látky ako jeden zo základných znakov popularizačnej literatúry predpokladá nielen striedanie výrazových prostriedkov zo všeobecnej slovnej zásoby, lež aj striedavé používanie synonymných termínov, ak jestvujú.

I. Masár

Čo je kondíciogram? — Z. P. z Bratislavy nám napísala: „Čítala som, že sa v úsilí predchádzať dopravným nehodám robia pre vodičov diaľkových autobusov a pre letcov kondíciogramy. V slovníku cudzích slov som slovo *kondíciogram* nenašla. Mohli by ste mi bližšie osvetliť jeho význam a pôvod?"

V živote každého človeka bývajú chvíle, keď sa mu zdá, že všetko jeho konanie je márne, nič sa mu nedarí. Inokedy zasa ten istý jednotlivec prekypuje aktivitou a všetko ide podľa jeho želania. Po mnohoročnom štatistickom skúmaní a analýze veľkého množstva prípadov úplného zlyhania človeka alebo naopak až prekvapujúcich výkonov prišla skupina vedcov z radov matematikov, lekárov, psychológov, sociológov a fyziológov k záveru, že život človeka prebieha cyklicky s pravidelným striedaním vysokých a nízkych hladín potenciálu v oblastiach citovej a intelektuálnej sily.

Cyklus fyzického rázu trvá 23 dní. Vyjadruje priebeh stavu v oblasti fyzickej sily, odolnosti a húževnatosti. Cyklus citovej povahy trvá 28 dní. Vyjadruje priebeh v oblasti citovej podstaty čiže intenzity citového vnímania, impulzívnosti, intuície atď. Cyklus intelektuálneho rázu trvá 33 dní. Vyjadruje priebeh stavu v intelektuálnej oblasti, silu rozumu, myslenia, vôle, pamäti, logiky, úsudku. Stred každého z uvedených cyklov je kritický deň

začiatok polokritický deň. To sú dni, keď sa človek môže na seba spoliehať najmenej, teda dni relatívne nepriaznivé. Prvá polovica každého cyklu predstavuje vysoký stav a aktivitu v príslušnej oblasti, teda jeho najpriaznivejšie obdobie na podávanie vysokých výkonov. Druhá polovica cyklu je obdobie, keď sa príslušná oblasť regeneruje, odpočíva.

V kritických dňoch, najmä ak sú súčasne vo viacerých cykloch, treba zvýšiť opatrnosť a naopak pri vysokých stavoch možno podávať relatívne vysoké výkony. Kondíciogram je teda vlastne počítačom zhotovený prehľad úspešných a kritických dní vo fyzickej, intelektuálnej a citovej oblasti rozpísaný podľa mesiacov a dní na celý rok a na jeho zhotovenie stačí udať dáta narodenia a rodné meno, aby sa vedelo, či ide o muža, alebo o ženu.

To bola obsahová stránka slova *kondíciogram*. Ďalej si všimneme jeho pôvod a formálnu stránku. Slovo *kondíciogram* je novšieho dáta. Patrí do okruhu prevzatých zložených slov, ako sú *skiagram* — röntgenový obraz, *kardiogram* — grafický záznam o činnosti srdca, palatogram — zobrazenie artikulácie na umelom podnebí atď. Slov tohto typu je veľa. Značia vždy grafický záznam, prípadne obraz toho, čo tvorí ich prvú časť. Slovo *gramma* znamená totiž v gréčtine „písmeno, grafický záznam, obraz". Prvú časť slova *kondíciogram* tvorí latinské slovo *conditio,* ktoré sa v slovenčine adaptovalo v podobe *kondícia* a má význam „telesný alebo duševný stav". *Kondíciogram* je teda záznam, zápis o stave, o kondícii človeka.

Upozorňujeme ešte, že sa v slove *kondíciogram* zachováva dĺžka kmeňovej samohlásky tak ako v slovách *rádiogram* alebo *artériogram.*

E. Rísová

Cestou? — Otázka: Použil sa správne tvar *cestou* v tomto texte inzerátu? „Chlapci a dievčatá — absolventi ZDŠ! Stredné odborné učilište n. p. Bratislavských automobilových závodov vám umožní získať odbornú kvalifikáciu vo vami zvolenom povolaní. Výuku uskutočňujeme cestou kvalifikovaných učiteľov, majstrov a vychovávateľov." (Pravda z 23. aug. 1979).

Odpoveď: O výraze *cestou* v úlohe predložky možno si prečítať v Morfológii slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 670): „Predložka *cestou* sa zriedka vyskytuje iba v teoretickom odbornom štýle a v novinárskom štýle ako ekvivalent holého inštrumentálu. Nepokladá sa za správnu."

Keby sme vo vete z inzerátu nahradili predložkovú konštrukciu *cestou kvalifikovaných učiteľov* holým, bezpredložkovým inštrumentálom (tvarom 7. pádu), veta by vyzerala takto: *Výuku uskutočňujeme kvalifikovanými učiteľmi, majstrami a vychovávateľmi.* Aj v pôvodnej, aj v obmenenej výpovedi osoby vystupujú ako nástroj, ako prostriedok na vykonanie deja. J. Oravec v knižke Slovenské predložky v praxi (Bratislava, SPN 1968, s. 183) poznamenáva, že predložku *cestou,* ktorú kodifikácie vždy pokladali za nesprávnu, vytlačila zo spisovného jazyka predložka *prostredníctvom.* Teda obsah vety z inzerátu mohli by sme vyjadriť aj takto: *Výuku uskutočňujeme prostredníctvom učiteľov, majstrov a vychovávateľov.*

Ale zamyslime sa nad obsahom vety a uvážme, či sa v nej správne vystihuje skutočnosť. Vo vyučovaní je učiteľ subjektívny faktor, ktorý vedie, riadi

učebné činnosti žiakov. Učiteľ, vychovávateľ je pôvodcom činnosti, ktorú nazývame *vyučovanie* (*výuka* je starší názov). Vyučovanie (výuku) neuskutočňuje nikto iný jeho (učiteľovým) prostredníctvom. Naopak, učiteľ využíva pri vyučovaní rozličné didaktické prostriedky. Teda pôvodcom deja (vyučovania) je učiteľ.

Pôvodca deja sa niekedy vyjadrí tzv. inštrumentálom pôvodcu. Príklad na to máme v predposlednej vete inzerátu: *... vám umožní získať odbornú kvalifikáciu vo vami zvolenom povolaní.* Inštrumentálom *vami* sa dosahuje v porovnaní so zodpovedajúcou vedľajšou vetou väčšia zomknutosť vyjadrenia (*... vám umožní získať odbornú kvalifikáciu v povolaní, ktoré si zvolíte*). Ale v textoch, kde nejde o stručnosť, zomknutosť, býva pôvodca deja, najmä ak sú ním živé bytosti, v tvare nominatívu. Vyjadrenie s nominatívom je prirodzenejšie a je typické pre hovorenú reč. V hovorenej reči by sotva niekto povedal, že vyučovanie uskutočňujeme učiteľmi alebo prostredníctvom učiteľov.

Inzerát je však písaný jazykový prejav. Je to žáner publicistického štýlu, ktorý — ako istý druh oznámenia — úzko súvisí s administratívnymi prejavmi (pozri Mistrík, J.: Žánre vecnej literatúry. Bratislava, SPN 1975, s. 132). Inzerát slúži predovšetkým záujmu inzerenta. Inzerent upútava pozornosť na seba. Tým sa dá vysvetliť stavba vety: *Výuku uskutočňujeme* (my, závod) *cestou* (spr. *prostredníctvom*) *učiteľov, majstrov a vychovávateľov.* Ale sústredenie pozornosti na inzerenta možno v tomto prípade dosiahnuť aj ináč stavanou vetou. Napr.: *U nás (v našom závode, v našom odbornom učilišti) vyučujú kvalifikovaní učitelia, majstri, a vychovávatelia.* Takto by sa text zbavil nielen nesprávnosti (predložka *cestou*), ale aj knižnosti, meravosti. Knižným prvkom v tomto inzeráte je aj dvojslovné pomenovanie *uskutočňujeme výuku.* Bežne upotrebúvame jednoslovné výrazy, napr. nie *uskutočňovať vyučovanie*, ale *vyučovať*, nie *vykonávať opravu*, ale *opravovať*.

Na záver: Ak cieľom citovaného inzerátu bolo získať pre závod absolventov základnej školy za žiakov závodného stredného odborného učilišťa, kde sa im zaručuje vysokokvalifikované vyučovanie, mohla sa myšlienka vyjadriť bez jazykových nedostatkov a pritom obsahovo účinne. Stačilo napísať jednoducho: *V našom odbornom učilišti vyučujú kvalifikovaní učitelia, majstri a vychovávatelia.*

V. Betáková

NAPÍSALI STE NÁM

Slovenčina a vesmír

Od roku 1957, keď okolo Zeme začal lietať prvý sputnik, zaznamenala kozmonautika a astronómia ohromný rozkvet. V máloktorom vedeckom odvetví ide pokrok dopredu takými krokmi ako práve v kozmonautike a v astronómii: deň čo deň nás prekvapujú a potešujú nové objavy. Táto doba nazerania do kozmu a odhaľovania jeho zákonitostí poznačila aj náš

slovník; pripomenieme aspoň výrazy *družica, sputnik, raketa, lunochod, astronaut, kozmonaut, pulzar, kvazar, satelit, spájací manéver, orbitálna stanica* atď. Často sú to slová prevzaté z cudzích jazykov, najmä z ruštiny a angličtiny, resp. utvorené z gréckych a latinských základov.

V tejto súvislosti by sme sa chceli vyjadriť k niektorým lexikálnym a gramatickým problémom. V staršej odbornej literatúre sa mená planét skloňovali podľa vzoru životných podstatných mien *(na Merkúrovi, pri Jupiterovi, o Saturnovi* ap.). Jazyková prax tento úzus prekonala, no s podobným skloňovaním sme sa predsa stretli v časopise *Kozmos* (číslo 6, roč. 1977, s. 185): *Nové správy o Jupiterovi a jeho mesiacoch sa dozvieme v júli 1979 a o Saturnovi a jeho mesiaci Titanovi v auguste 1981.* Skloňovanie podľa vzoru životného podstatného mena už dnes neprichádza do úvahy (pozri Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 91).

Kozmológia je náuka o stavbe a vývine vesmíru ako celku. Astronómi a astrofyzici v posledných rokoch vypracovali zaujímavý model vzniku nášho vesmíru. Ten predpokladá, že pravdepodobne pred necelými 20 miliardami rokov sa zrazili dve protikladné častice a z výbuchu sa zrodil náš vesmír. V anglickej literatúre označujú tento okamih zrodu vesmíru ako *big bang*, čo sa dá do slovenčiny preložiť ako *veľký tresk* alebo *veľký výbuch*. V našej odbornej literatúre sa striedavo používajú obidva termíny. My sa však pre väčšiu obraznosť, ako aj pre presnejšie vystihnutie fyzikálnej podstaty prihovárame za použitie názvu *veľký výbuch*.

Drobné nedorozumenia bývajú pri používaní príbuzných slov *meteor* a *meteorit*. *Meteor* je optický jav, svetelný efekt, ktorý vyvolalo vniknutie veľkej pevnej častice z medziplanetárneho priestoru do zemskej atmosféry, a *meteorit* je pevná častica, ktorá dopadla na zem. Tá potom podľa miesta dopadu dostáva pomenovanie (napríklad *meteorit Příbram)*. Starší domáci termín pre meteor *lietavica*, sa z jazykového povedomia vytráca. Rovnaké konštatovanie platí aj o termíne *vlasatica*. Dnes sa používa odborný termín *kométa* aj v hovorovej reči.

Pričinením vedecko-fantastickej literatúry, ale aj básnickej tvorby, sa do povedomia verejnosti dostali mnohé kozmonymá, ako napríklad názvy niektorých exoticky znejúcich súhvezdí *(Orión, Cassiopeia, Andromeda)*, hviezdokôp *(Plejády;* dosť často sa však 2. pád množ. čísla nesprávne píše *hviezdokop)* a hviezd *(Sírius, Polárka, Mira, Deneb, Antares...)*. Bohatá frekvencia slova *Cassiopeia* si vyžiadala isté zjednodušenie a namiesto pôvodnej podoby sa používa podoba *Kasiopeja* (pozri Zoznam vžitých názvov mimozemských objektov. Bratislava, SÚGK 1976).

V článkoch o živote kozmonautov v orbitálnych staniciach, kde nepôsobí zemská príťažlivosť a človek v priestore „pláva", sa donedávna (tak to bolo aj v 41. čísle časopisu Kamarát, roč. 1978) hovorilo *o bezváhovom stave*. Prešiel určitý čas, pokým sa prišlo na absurdnosť tohto pojmu. Kozmonauti majú totiž hmotnosť aj v extrémnom prostredí bez vplyvu gravitácie. Preto sa začalo hovoriť *o stave bez tiaže* alebo *o beztiažovom stave*.

J. Fekete

Šťastlivý nový rok — Feliz año nuevo

Je už starým a veľmi krásnym zvykom, že si ľudia pri príležitosti nastávajúceho nového roka z úprimného srdca navzájom želajú veľa šťastia, zdravia a pod. Na blanketách určených pre cudzinu vyjadrenie *Šťastlivý nový rok* býva už vytlačené vo viacerých svetových jazykoch, stačí teda pripísať *želá* v niektorom cudzom jazyku, čitateľne sa podpísať a pozdrav odoslať.

Už niekoľko rokov kupujem aj ja takéto blankety a veľmi ma zarmucuje, že nám je ľahostajná ich jazyková správnosť. Všimol som si, že španielsky ekvivalent nášho *Šťastlivý nový rok* je vytlačený v podobe *Feliz ano nuevo*. Po španielsky sa *rok* povie *año* (čítaj *aňo*). Vlnovka nad *n*, ktorá sa po španielsky volá *tilde* (po slovensky *tilda*), označuje mäkkosť spoluhlásky *n* čiže naše *ň*. Slovo *ano* (s tvrdým *n*) znamená v španielčine zadok, konečník. Je to to isté slovo ako latinské *anus* (s jednym *n*), s ktorým súvisí výraz *análny otvor*. Predstavte si, čo si asi pomyslí Kubánec, keď dostane náš novoročný „pozdrav" do ruky!

To, že tilda tam skutočne patrí, bolo vidieť na našich televíznych obrazovkách krátko po polnoci na 1. januára 1978, keď nám blahoželali k novému roku naši priatelia zo socialistických štátov, medzi nimi aj Kubánci. Na obrazovke sa tilda síce objavila, ale nie na správnom mieste. Pozdrav totiž vyzeral takto: *Feliz ano ñuevo*. Tilda však mala byť nad spoluhláskou *n* v slove *año*, teda *Feliz año nuevo*.

Blankety s nepríjemnou chybou vychádzajú u nás už niekoľko rokov. Myslím, že by už bolo načase, aby si túto okolnosť kompetentní činitelia všimli a urobili radikálne opatrenia, aby sa u nás v budúcnosti takéto tlačivá už nezjavovali.

Š. Horváth

Ks

OBSAH 13. ROČNÍKA

Dvonč, L.: Podstatné mená vzoru *dievča* — — — — — — — 10
Podstatné mená vzoru *ulica* — — — — — — — — 228
Podstatné mená vzoru *žena* — — — — — — — — 68
Finďo, B.: Obstipácia, zápcha, zapečenosť — — — — — 329
Horák, G.: Nespokojenec čiže nespokojník — — — — — 150
Horecký, J.: Ján Hollý — básnik a zakladateľ — — — — 289
Kultúra jazykového prejavu — — — — — — — — 97
O jazykovom vtipe — — — — — — — — — 225
O terminológii počítačových sietí — — — — — — — 129
Poznámky o využívaní úvodzoviek — — — — — — — 73
Jacko, J.: Názvy športovcov s príponou *-ár (-iar)* a ich štylistická diferenciácia — — — — — — — — — — 265
O nových názvoch profesií a strojov — — — — — — 236
Produktivita prípon pri názvoch osôb — — — — — — 141
Kačala, J.: Lexikálne varianty frazeologizmu *rastú ako huby po daždi* 261
Kočiš, F.: Jazyk, literatúra a spoločnosť — — — — — 65
Predložka *kvôli*, jej lexikálny význam a úzus — — — — 299
Kráľ, Á. — Tomajková, E.: Fonetika a ortoepia na vysokých školách — — — — — — — — — — — — 257
Majtán, M.: Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami — — — — — — — — — — — 153
Zo slovenskej onomastickej terminológie (Rodné meno, rodné priezvisko) — — — — — — — — — — — — 115
Málek, P.: Neologizmy vo vede — — — — — — — 136
Marsinová, M.: Významové vzťahy slovies *začať, počať, načať* a *započať* — — — — — — — — — — — 39
Masár, I.: Ako sa robil drevený voz (Zo starej kolárskej terminológie) 321
Mlacek, J.: Človek s veľkým *Č* — — — — — — — 13
Frazeologická jednotka, frazeologizmus, frazéma — — — — 132
Niektoré novšie frazeologické termíny — — — — — — 33
Ondrejovič, S.: Jazykoveda a jej vzťah k iným vedným disciplínam 106
Palkovič, K.: Hlásky *m* a *n* v prevzatých a domácich slovách — 212
Pohyblivé hlásky pri tvorení slov — — — — — — — 45
Spoluhlásková skupina *šť* v slovenčine — — — — — — 79
Plávka, A.: Básnik a slovo — — — — — — — — 100
Puci, J.: O jednej osobitosti v publicistickom štýle — — — — 205
Rísová, E.: Funkcia jazyka v rozhlasových hrách pre deti a mládež 196
O jazyku Repkových Fafrnkovčanov — — — — — — — 333
Ruščák, F.: Niekoľko pohľadov na prózu Karola Horáka Cukor — 49
Ružička, J.: K popularizácii ortoepie — — — — — — 232
Nad knihou Miloša Gosiorovského Z histórie česko-slovenských vzťahov — — — — — — — — — — — — 76
Sabol, J.: Lyrizmus Smrekovej básnickej výpovede — — — — 5
Rytmický ráz slovenčiny — — — — — — — — — 193
Vzťah zvuku a významu a jazyková komunikácia — — — — 293

Sekvent, K.: Prepis francúzskych mien do ruštiny a do slovenčiny 209
Uhlár, V.: Patočina — Patočiny (apelatívum a toponymum) — — 269
Vaško, I.: Spev na život, slovo pre človeka — — — — — — 3
Základné názvy z astronómie — — — — — — — 340
Zo základnej terminológie metrológie a metronomiky — — — 159

DISKUSIE

Palkovič, K.: Autor a apretor odborného textu — — — — 305
Šimon, F.: Príspevok k slovenskej lekárskej terminológii — — 346
Uhlár, V.: O pôvode názvu Pukanec — — — — — — 82

ROZLIČNOSTI

Bezorbová agrotechnika *(Š. Peciar)* 86 — Emisia a imisia *(I. Masár)* 172 — Fakulta pri (na) vysokej škole, či fakulta vysokej školy? *(Š. Horváth)* 17 — Hortobágy — hortobádsky, či hortabáďsky (hortobágysky)? *(K. Palkovič)* 19 — Chalupár — chalupársky *(J. Jacko)* 54 — Informačný metasystém alebo metainformačný systém *(T. Hlaváč)* 246 — Interhelpo — interhelpovec, či interhelpista? *(J. Jacko)* 87 — Krátke slová (z dvoch hlások) v slovenčine *(K. Palkovič)* 274 — Mäkké spoluhlásky pri rodných menách *(K. Palkovič)* 352 — Na basovú nôtu *(M. Urbančok)* 241 — Názvy *Echeveria, Chamareops, Forsythia* — výslovnosť a zdomácnené podoby *(K. Palkovič)* 119 — Neskorý — včasný *(V. Uhlár)* 16 — Nové interpunkčné znamienko *(J. Horecký)* 312 — Nové názvy pri občianskych obradoch *(E. Smiešková)* 349 — O jednom nedostatku vo výstavbe textu *(I. Masár)* 276 — O lastovičkách vo frazeológii *(K. Habovštiaková)* 273 — O mene básnika Vladimíra Reisela *(V. Uhlár)* 118 — O nových názvoch *termínovník* a *zemník (J. Jacko)* 247 — O slovách typu *decénium (Š. Horváth)* 350 — Odbornosť a profesia *(V. Betáková)* 354 — Oddiel — v oddiele (oddieli)? *(K. Palkovič)* 244 — Pevne verím (ako?) pochybujem *(G. Horák)* 309 — Pohrebné diely? *(K. Zelinková)* 352 — Pozemné stavby, závod jedna *(E. Pauliny)* 240 — Poznámky o slovenských ekvivalentoch českých hydinárskych názvov *(A. Okáľ)* 174 — Prestarnutý, alebo zostarnutý človek? *(G. Valkovičová)* 310 — Rozvíjanie konštrukcií s výrazmi typu *jeden a pol (F. Sabol)* 176 — Slovenské názvy kardiálnej a valvulárnej insuficiencie *(B. Finďo)* 171 — Šijacia (nie šicia) dielňa *(Š. Peciar)* 277 — Vyjadrenie bodového časového údaja v hodinách *(M. Marsinová)* 216 — Výslovnosť mien typu *Horatius, Sallustius (K. Palkovič)* 219 — Výslovnosť slov *junior, jury, junta, Clavijo, jockey* a pod.. *(K. Palkovič)* 278 — Zdôrazňovací variant negatívnej výpovede *(G. Horák)* 272

SPRÁVY A POSUDKY

Čo sme čítali v inzertnej rubrike Pravdy. I. Masár — — — — 362
Desať rokov práce terminologickej komisie Výskumného výpočtového strediska. I. Stehlíková — — — — — — — — 178
Dobrá kniha o Montesquieum. M. Urbančok — — — — — 123
Dobrá kniha o západoeurópskej integrácii. M. Považaj — — — 219

Dôležitá príručka pre študentov medicíny a lekárov. B. Finďo — 358
XXIV. Hviezdoslavov Kubín. L. Bartko — — — — — — 56
Hudba, spev, reč. S. Ondrejovič — — — — — — — 283
Jazyková a štylistická stránka publikácie o starom Slovensku. J. Kačala — — — — — — — — — — — — 88
Kniha o automatizácii knižníc. J. Horecký — — — — — 183
Malá zemepisná encyklopédia ZSSR. J. Bosák — — — — — 280
Moderná slovenská rétorika. J. Findra — — — — — — 59
Nemecko-slovenský frazeologický slovník. Š. Michalus — — — 186
Neštandardná jazyková úroveň učebnice pre konzervatóriá. I. Masár 92
Niekoľko poznámok o jazyku románu Emigranti. I. Masár — — 121
Nový časopis pre jazykovú kultúru v Maďarskej ľudovej republike. Š. Horváth — — — — — — — — — — — 315
O jazykovej stránke Základov psychológie. E. Rísová — — — 23
Populárna knižka o rodných menách. M. Považaj — — — 316
Pozdrav jubilantke. J. Horecký — — — — — — — 279
Prikladná starostlivosť o železničnú terminológiu. I. Masár — — 180
Seminár o vyučovaní dejín slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre. E. Krošláková — — — — — — — 313
Srbochorvátska ľudová rybárska terminológia. M. Majtán — — 188
Šesťdesiatka Gejzu Horáka. J. Kačala — — — — — — 55
Úvod do náuky o terminológii. J. Horecký — — — — — 356
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. M. Majtán — — — 20
Výslovnosť spisovnej češtiny vo dvoch dieloch. G. Horák — — 249
Zemepisné názvy v knihe Cestujeme do Maďarska. Ľ. Benediková 254

SPYTOVALI STE SA

Aviváž — avivážny *(E. Rísová)* 30 — Cestou? *(V. Betáková)* 369 — Čo je generel? *(E. Rísová)* 287 — Čo je kondíciogram? *(E. Rísová)* 368 — Dejinnotvorný alebo dejinotvorný *(M. Pisárčiková)* 127 — Dištancovať, ale porciovať *(I. Masár)* 62 — Dúška, či dúžka? *(V. Slivková)* 95 — Gumené hračky *(E. Smiešková)* 191 — Obdenník? *(M. Považaj)* 288 — Odvňaťovač *(M. Považaj)* 64 — Ondulovačka *(E. Rísová)* 27 — Platiteľ a platca *(M. Považaj)* 28 — Pochádza z rodiny inteligenta, z rodiny pracujúcej inteligencie *(E. Bajzíková)* 256 — Prílesná oblasť *(E. Bajzíková)* 224 — Relista, či relysta? *(M. Považaj)* 287 — Saunovať (sa), saunovanie *(M. Považaj)* 128 — Slovo *preromantizmus* a cudzie predpony *pre-, pro-* a *per- (K. Palkovič)* 29 — Spojité nádoby *(E. Smiešková)* 255 — Stojisko, nie stánie *(M. Považaj)* 127 — Štartér i spúšťač, predchádzať i predbiehať *(I. Masár)* 367 — Topoľčanec — Topoľčančan *(E. Bajzíková)* 319 — Trénovanosť a trénovateľnosť *(J. Ružička)* 189 — Účtovná alebo účtová kniha *(I. Masár)* 286 — Voľný a tesný prístavok *(J. Kačala)* 255 — Vydodávka? *(M. Považaj) 192* — Významy slova *socializácia (J. Kačala)* 26 — Začokoládovať a pooctovať *(J. Skladaná)* 61 — Zaškolené deti? *(V. Betáková)* 190 — Zvodná správa = súborná správa *(E. Rísová)* 95

NAPÍSALI STE NÁM

August nie je Augustín. J. V. Ormis — — — — — — — 32
Pokrok s chybami. J. Fekete — — — — — — — 31
Slovenčina a vesmír. J. Fekete — — — — — — — 370
Šťastlivý nový rok — Feliz año nuevo. Š. Horváth — — — 371
Úsporné vyjadrovenie. J. V. Ormis — — — — — — — 320

Index 13. ročníka. M. Považaj — — — — — — — 377

Ks

INDEX 13. ROČNÍKA

Kurzívou sú vytlačené slová, spojenia slov, tvary slov, termíny a väzby, ktoré nevyhovujú kritériu spisovnosti.

absorpcia, a. svetla 341, centrálna a., čiarová a. 342, medzihviezdna a. 344, selektívna medzihviezdna a. 345
ako 307
akštuk (nár.) 326
aktualizácia, a. frazeologickej jednotky, kontextová a., sémantická a. 35
akulturácia 27
Alatau 282
Albedo 341
ale 90, 94
aleja, 3. p. mn. č. alejam 231
anály 351
analýza, kvantitatívna a. 170
Anča, 2. p. Anče (nie *Anči*) 229
anekdota, 2. p. nm. č. anekdôt 70
anketa, 2. p. mn. č. ankiet 70
antibiotikum 139—140
aorta, vystupujúca a. (nie *vzostupná* a.) 359
apríl, urobiť si z niekoho a., *poslať niekoho s a-om* 187
armovač 145
atmosféra, hviezdna a. 343
August, Augustín 32
autoklavista 238
aviváž, avivážny 30

bahor 322
balíkovanie 182
basa 241—244
bavlnár 268
bedrovník 48
bezorbový (nie *bezorebný*) 86
bezozvyšku 89
Biel, 6. p. v Bieli 246
bienále 351
biénium 351
big bang 371
bilancovať 63
biometria 160
blajštift (nár.) 324
blend 342
blinkkomparátor 342
blokár 266
Bologna, 2. p. Bologne 229
brovning (nie *broving*) 213
bublina, vzduchová b. 175—176
bugaňa (nár.) 323
buldozerista 145
bulík, vešať niekomu b-y na nos 187
byt, podnikový družstevný b. 364
byť, zdá sa b. nesporný 91, b. rovnakého dáta 124, nenáležité vyjadrovanie podmienky v minulosti bez tvaru minulého času slovesa b. 125, b. smädný, b. hladný 266
bzinc (nár.) 323

CD-zlodej 208
celozväzový 281
cenár 144
centennium (lat.) 350
centróber (nár.) 323
cestár 267
cestou 369—370
cestovinár 142
Cetinje, príd. m. cetinský 20
ciglína (nár.) 324
cirhóza, makronodulárna c. (nie *postnekrotická c.*) 360
cirkel (nár.) 322
colštok (nár.) 326
cortikoids 137
cukor, vanilkový c. 147, kockový c., kryštálový c., práškový c. 147—148, krupicový c., *c. krupica* 148, *prachový c.* 149
cukrovinkár 237

čas, expozičný č. 342
časť, pohrebné č-i 352

Z knižnej produkcie VEDY, vydavateľstva SAV

Kolektív

Z DEJÍN VIED A TECHNIKY ZV. IX

Zborník je venovaný 25. výročiu vzniku SAV. Ján Tibenský, vedecký redaktor zborníka, venuje 30. výročiu Februára a 25. výročiu vzniku SAV pozornosť v úvodnom článku. Inak má zborník polytematický charakter so zameraním na dejiny vedy a techniky od najstarších čias až po súčasnosť.

564 strán — v slovenčine — ruský a nemecký súhrn — cena viaz. 75,— Kčs

Kolektív

(Editor: Ľ. Holotík)

SOCIÁLNE A NÁRODNÉ HNUTIE NA SLOVENSKU
OD OKTÓBROVEJ REVOLÚCIE DO VZNIKU ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU

Publikácia ukazuje vplyv na revolučné hnutie pracujúcich na Slovensku, ktoré viedlo ku vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov a k uzákoneniu niektorých základných národných a sociálnych požiadaviek. Ide o výber obsahovo najcennejších prameňov, lebo k problematike existuje veľký počet dokumentačného materiálu rozličného charakteru. Je to súbor 233 dokumentov za obdobie od 15. novembra 1917 do 31. októbra 1918. Súbor dokumentov prináša cenné poznatky pre odborné kruhy, má však aj širší kultúrno-výchovný, politický a pedagogický dosah, a to tým viac, že všetky inojazyčné dokumenty sú preložené do slovenčiny.

432 strán — v slovenčine — cena viaz. 60,— Kčs.

Napísali ste nám

Slovenčina a vesmír. J. Feketе 370
Šťastlivý nový rok — Feliz año nuevo. Š. Horváth 371

Obsah 13. ročníka 373
Index 13. ročníka. M. Považaj 377

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 13, 1979, č. 10. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v novembri 1979. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA